

УДК 343

V. Matviychuk

THE IDEA AND SOCIAL DANGER OF COMMITTING A CRIME IN A MANNER OF EXTREMELY BRUTAL TREATMENT

В.К. Матвійчук

доктор юридичних наук, професор,

перший проректор

ВНЗ «Національна академія управління»

ПОНЯТТЯ І СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕЧНІСТЬ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ СПОСОБОМ ОСОБЛИВО ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ

Постановка проблеми. З'ясування поняття та суспільної небезпечності вчинення злочину способом особливо жорстокого поведження має важливе значення для теорії кримінального права й правозастосовної діяльності правоохоронних органів і суду. Це викликає інтерес до подальшого дослідження цього напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У тій чи іншій мірі дослідженню цього питання протягом останніх десятиліть приділяли увагу В.Я. Тацій, Г.Н. Доронін, М.І. Авдеев, С.В. Бородин, М.Р. Табанов, І.Д. Самолюк, Ю.М. Антонян, М.К. Аніянс, М.І. Ковальов, Г.Г. Зуйков, М.І. Панов, Е.Ф. Побігайло, М.І. Загородніков, З.О. Ашитов, А.А. Кузнецов, А.В. Наумов, І.А. Уваров, А.Е. Меркушев, Н.М. Ільдиміров, А.П. Закалюк, В.С. Ковальський, В.В. Сташис, М.І. Бажанов, С.С. Яценко, М.Й. Коржанський, Г.І. Чангулі, В.М. Смітєнко, В.М. Кудрявцев, А.Н. Трайнін, А.А. Піонтковський, Л.А. Волошина, Г.Н. Воронін, С.К. Пітерцев, І.П. Портнова, М. Табанов, Г.І. Чечеля, Л.А. Андреева, В. Зиков, О.Ю. Михайлова, С.С. Яценко та інші автори, що торкалися проблеми особливо жорстокого поведження при аналізі конкретних статей Особливої частини кримінального кодексу України.

Проте опубліковані дослідження, в переважній своїй більшості виконані на базі раніше чинного законодавства, стосуються аналізу лише окремих питань чинного законодавства і не враховують положення сучасного Кримінального закону.

Мета статті полягає у з'ясуванні поняття та суспільної небезпечності вчинення злочину способом особливо жорстокого поведження.

Основні результати дослідження. В кримінально-правовій літературі відсутнє визначення особливо жорстокого поведження. До цього часу наука кримінального права не виробила не тільки поняття «особливо жорстоке пово-

дження», але й навіть його ознак (критеріїв). У той же час зустрічаються окремі судження про особливо жорстоке поведіння як ознаку вбивства при обставинах, що обтяжують відповідальність, але й вони мають значні розходження, що не сприяє практиці застосування кримінально-правових норм з цією ознакою, а це, у свою чергу, призводить до порушення законності в правозастосовчій діяльності.

З метою розробки цієї проблеми, яка має значне теоретичне і прикладне значення в кримінальному праві, звернемося до різних джерел, які допоможуть нам сформулювати критерії (ознаки) цього важливого кримінально-правового інституту. Крім цього, потрібно звернути увагу на те, що висвітлення проблеми особливо жорстокого поведіння, в тому числі і її поняття, не повинно зводитися лише до дослідження кримінально-правового аспекту. Комплексний підхід у дослідженні цієї дефініції передбачає вивчення природи особливо жорстокої поведінки.

Перш за все необхідно визначитися з термінами «агресивність», «жорстокість» і «особлива жорстокість», оскільки ці поняття тісно взаємопов'язані і знаходяться в єдиному ланцюгу розвитку асоціальної поведінки. Так, Ю.М. Антонян під агресивністю розуміє особливості (риси) особи, а під агресією – відповідну поведінку, яка проявляється в демонстрації сили, погрози її застосування або у використанні сили стосовно окремої людини чи групи осіб [1, с. 11]. Німецький психолог Х. Хекхаузен розглядає агресію як умисні дії з метою завдання шкоди (можливі також випадки, коли агресивні дії виникають «мимовільно», із бажання протидіяти, нашкодити будь-кому, обійтись з будь-ким несправедливо, кого-небудь образити, тобто це реактивна агресія) або спонтанна агресія [2, с. 365–367]. У вітчизняній науковій психологічній літературі виділяють декілька видів агресивних реакцій [3, с. 101]: фізична агресія (напад); побічна агресія (злісні наговори, жарти, спалахи люті, що проявляються в крику, тощо); схильність до роздратування (готовність до прояву негативних почуттів при найменших збудниках); образа (заздрість і ненависть до оточуючих); підозрілість; вербальна агресія (прояв негативних почуттів шляхом крику, погроз, проклять тощо).

Таким чином, в юридичній і психологічній літературі агресивна поведінка розглядається, в основному, як завдання шкоди або погроза її завдання особам.

Поняття «жорстокість» відрізняється від терміна «агресивність». Ю.М. Антонян під жорстокістю як рисою особистості розуміє прагнення до заподіяння страждань, мук людям або тваринам, що виражається в діях, бездіяльності, словах, а також фантазуванні певного змісту (прояв жорстокості може бути умисним або імпульсивним, свідомим або несвідомим) [3, с. 115]. О.Ю. Михайлов вважає, що жорстокість як конкретна властивість особистості насильницького злочинця проявляється в антисуспільній поведінці, спрямованій на завдання страждань (в основі жорстокості лежать дефекти ціннісно-нормативної сфери людини, а саме: порушення цінності іншої людини) [4, с. 53].

Зміст доктринального визначення жорстокості подібний до тлумачення слів «жорстокість» і «жорстокий» у словниках російської мови, їх значення —

«надто суворий, безжалісний, нещадний» [5, с. 177; 6, с. 480]. Необхідно погодитися з Л.А. Андреевою і П.Ю. Костянтиновим, що агресивність, як і жорстокість, є властивістю особистості як соціальної істоти, оскільки особа формується в суспільстві [7, с. 12]. Ми також підтримуємо думку вказаних авторів стосовно того, що агресивна особа бажає використовувати насильницькі засоби для реалізації своїх цілей, а результат насильницьких дій – завдання шкоди людям, але поняття «агресивність» ширше, ніж поняття «жорстокість» [7, с. 12–13]. Такої ж позиції дотримується і Ю.М. Антонян, який зазначає, що агресивність – більш широке моральне поняття, оскільки не завжди агресивні дії мають жорстокий характер, але будь-яка жорстокість завжди агресивна (агресія є невід'ємною рисою цілої низки діяльності, але агресивність зразу перестає бути такою, коли досягає іншої якості – жорстокості) [1, с.110].

Відповідно, агресивність, жорстокість і особливо жорстокість необхідно розглядати як властивість особистості. Порівняно з агресією, жорстока або особлива жорстока поведінка спричиняє підвищену суспільну небезпечність.

Дослідження проблеми агресії, жорстокої або особливо жорстокої поведінки неможливе без аналізу факторів, що сприяють розвитку таких якостей особи, як агресивність, жорстокість і особлива жорстокість. У зарубіжній літературі з психології та психіатрії існують різні теорії, що пояснюють природу агресивної, жорстокої й особливо жорстокої поведінки. Початок розгляду психологічних механізмів агресивності людини пов'язаний із вченням З. Фрейда про два фундаментальні інстинкти: інстинкти життя і інстинкти смерті (руйнівному). За З. Фрейдом, інстинкти є вродженими і незмінними (енергія, що накопичується, повинна отримувати вихід у спалахах агресії).

Теорія З. Фрейда отримала подальший свій розвиток у так званих психоаналітичних теоріях агресивності. Найпопулярнішою з них стала теорія фрустрації агресії, сформульована дослідницькою групою Бельського університету (Дуб, Мілер, Сірс та ін.). Засновники теорії вважають, що будь-який міжособистісний конфлікт створює внутрішнє спонукання або мотив агресії, а агресія, у свою чергу, розглядається як дія, що набуває різних форм і має за мету завдання шкоди якійсь особі або тому, хто з нею ототожнюється [8, с. 77–78].

Австрійський вчений В. Холлічер заперечує З. Фрейду і вважає, інстинкти не відіграють визначальної ролі в житті людини, тому що вона протистоїть середовищу, що створено в більшій мірі нею, в тій мірі, в якій вона здатна поступово адаптуватися до цього середовища, яке все швидше змінюється [9, с. 82–83]. Ці висновки підтверджуються К. Вуденом, який наводить як приклад експеримент, проведений у Стенфорській тюрмі за участі студентів-добровольців із юридичних навчальних закладів США. Мета цього експерименту полягала у вивченні поведінки людей, які ніколи не вчиняли злочини, але погодилися виконати роль злочинців або роль співробітників тюрми. У студентів-«ув'язнених», які швидко ввійшли у роль, стали проявлятися відхилення у вигляді нападів злості, а наглядачі почали застосовувати насилля, і це їм почало подобатися [10, с. 222]. Ці дослідження підтверджують, що агресивність як прививається, так і знімається через соціальні інститути.

На протипагу психоаналітичним теоріям агресії була висунута теорія соціального вивчення агресії, згідно з якою міжособистісний конфлікт полегшує прояв агресії, є необхідною, але недостатньою умовою її виникнення, а для агресивної поведінки необхідна наявність в індивіда схильності вести себе агресивно у певних ситуаціях. Агресивність формується у соціальному середовищі, зокрема через спостереження за поведінкою оточуючих, аналіз власного вдалого досвіду агресії, і жодним чином не пов'язана з роллю вроджених людських інстинктів [9, с. 79].

Деякі юристи пояснюють агресивну, жорстоку й особливо жорстоку поведінку людини наявністю у неї соціальних потреб до вчинення такого роду дій. Так, на думку академіка В.М. Кудрявцева, основою мотивації злочинної поведінки виступають людські потреби, до яких відносяться елементарні біологічні (наприклад, самозбереження, розмноження тощо) і соціальні (соціальне спілкування, соціальна активність тощо). При цьому потребами насильницької злочинності, не пов'язаною з корисливою метою, є помста, особиста неприязнь [11, с. 42–54]. М.А. Барановський називає три види соціальних потреб: 1) нормальні соціальні потреби, задоволення яких заохочується правом і мораллю; 2) деформовані нормальні соціальні потреби, яким у процесі їх задоволення відповідають соціально аморальні, протиправні об'єкти; 3) спотворені потреби, задоволення яких соціально негативне (перевага над оточуючими, насилля, егоцентризм тощо). Домінуючими потребами агресивної поведінки були спотворені потреби (66%), у 17% випадків – деформовані нормальні потреби і в 17% – нормальні соціальні потреби. У вбивць спотворені потреби становлять 72,22%, з них потреби в насиллі – 42%, самоствердження – 25%, переваги – 10%, намагання володарювати – 7%, егоцентризму – 6% [12, с. 170–171].

Що ж до суб'єктивних факторів агресії, жорстокої й особливо жорстокої поведінки, то ними можуть бути психічні аномалії, які не виключають осудність, різного роду психічні захворювання тощо.

Таким чином, формування агресії, жорстокої й особливо жорстокої поведінки відбувається перш за все в процесі соціалізації особи, на яку має вплив сукупність соціальних явищ, а також різні психічні аномалії. Тому об'єктивними факторами, що сприяють прояву насилля, агресії, жорстокої й особливо жорстокої поведінки є: 1) економічні і соціальні умови життя людей (порівняно з 1983 р. в 1993 р. збільшилася кількість розмов, в яких відносини між людьми оцінювалися як негативні (з 17 до 20,3%) і нервові (з 6,5 до 22%), як негативні існуючі відносини оцінювали 24,6% порівняно з 13,7% в 1983 р., при цьому відносини були названі вовчими, звірячими [13, с. 72–73]); 2) зниження моральних вимог, що пред'являє індивідуум до себе і суспільством до члена суспільства (пропаганда насилля жорстокості в засобах масової інформації, вплив агресивних війн, міжнаціональні і релігійні конфлікти). Це все, як видно з нашого дослідження, характерне для макрорівня [7, с. 19–21].

На мікрорівні обумовлюють агресію, жорстоку й особливо жорстоку поведінку: 1) рання соціалізація (неблагополучна сім'я, жорстоке поводження з дитиною, конфліктні відносини між подружжям тощо); 2) відсутність систе-

ми виховання у школах, коли діти стають надбанням вулиці й негативного оточення; 3) негативний стереотип поведінки родичів і рідних; 4) неприйняття правоохоронними органами заходів щодо запобігання такій поведінці [14, с. 15–40].

У контексті зазначеного вище, з метою встановлення істини, ще раз уточнимо природу такого феномену, як жорстокість. У науковій літературі відсутній однозначний підхід до природи жорстокості. Так, існує думка, що жорстокість має соціальне походження і є продуктом людських протиріч (має соціально набутий характер) [8, с. 10]. Близька за значенням позиція інших авторів стосовно того, що жорстокість — особлива якість агресивності, яка має суто соціальне походження, продукт людських протиріч, пристрастей, обумовлених вихованням і умовами життя (характеризує цілий клас міжособистісних відносин і взаємодії людей, має морально-психологічну природу) [1, с. 11; 15, с. 54]. Дещо уточнює соціальну природу жорстокості інша група авторів, стверджуючи, що жорстокість є властивістю особи, яка проявляється в байдужості до страждань інших людей, і як усвідомлена дія спрямована на спричинення мучень, страждань іншим людям для досягнення певної зовнішньої мети або самозадоволення (розглядається в контексті міжособистісних відносин людей) [16, с. 6–7]. В тій чи іншій мірі на соціальну природу жорстокості вказують і інші автори. Є думка, що жорстокість має правову природу [17, с. 57; 19, с. 84–85]. Схожою є позиція й інших авторів, які вказують, що це явище є ознакою об'єктивної сторони складу злочину, або конкретизують свою думку, що це — спосіб вчинення злочину [19, с. 10–13; 20, с. 33]. Деякі автори вважають, що поняття «жорстокість» є немедичним [21, с. 305]. Було висловлене неординарне і цікаве судження, що жорстокість зв'язана з аномаліями психіки (має біологічне походження) [22, с. 215]. З метою найбільш раціонального вивчення природи жорстокої поведінки доцільно звернутися спочатку до судження про біологічне та медичне походження цього феномена і поняття. До нашого часу біологічна і медична проблема цього явища залишається мало вивченою. Цим питанням у свій час займалися В. Холлічер (1975 р.), Д. Скотт і Д. Уілсон (1977 р.), С.Н. Єніколопов (1979 р.), В.Г. Норакидзе (1983 р.), Л. Ерман і П. Парсонс (1984 р.). З вітчизняних вчених цією проблемою займалися Г.Х. Єфремов, Є.П. Котов, О.Ю. Михайлова, А.Р. Ратінов. Усі дослідники прийшли до висновку, що жорстоке поведіння має соціальне, а не медичне і біологічне походження [23, с. 8; 14, с. 35]. Це підтверджують і спостереження за злочинцями з певними порушеннями психіки, проведені як зарубіжними вченими [24, с. 25], так і науковцями Науково-дослідного інституту проблем боротьби зі злочинністю на чолі з академіком А.П. Закалюком [25].

Необхідно відзначити, що проблема жорстокого поведіння стала предметом психологічних досліджень. Сьогодні окремі аспекти цієї проблеми вивчаються в межах нових спеціальних галузей знань — теорії агресії (агресіології) і теорії насильства (вайленсіології). Агресія при цьому розглядається як складна особистісна характеристика, що має різні складові: агресивність, ворожість, гнів, зв'язаний з інтенсивністю, частотою і контролем над переживанням гніву [26, с. 121].

У контексті вищезазначеного слід зауважити, що, незважаючи на те, що проблема жорстокості тісно пов'язана з питаннями агресії і насильства, вона не може вичерпуватися ними. Це підтверджується думкою О.Ю. Михайлової, яка вважає, що жорстокість може проявлятися в агресії і насильстві, але це більш широке поняття, яке, очевидно, включає характеристику антисуспільного дефекту особи тощо [4, с. 53].

У вітчизняній психологічній літературі немає одностайності у поглядах на природу жорстокої поведінки. Деякі автори розглядають жорстокість як порушення механізмів емпатії та ідентифікації [27, с. 4], інші — як порушення ціннісно-нормативної сфери особи. Виходячи з цього, емпатія — це специфічна здатність людини емоційно відгукуватися на переживання іншого (чи то людина, чи тварина) [27, с. 4]. Близьким за значенням до вищезазначеного поняття є механізм ідентифікації [28, с. 266]. Н.В. Алікіна пояснює природу злочинів, що вчиняються шляхом жорстокого або особливо жорстокого поводження, порушенням механізмів ідентифікації й емпатії [29, с. 262]. У досліджуваному питанні ми схильні підтримати судження А.Ф. Ратінова та О.Ю. Михайлової, які вважають, що жорстокість відноситься до соціальної орієнтації особи, може слугувати мотивацією поведінки особи, має соціальну природу [19, с. 13–14]. Незважаючи на зазначене вище, з позиції доктрини кримінального права нас цікавить жорстокість у розумінні жорстокого поводження як соціального явища на рівні правового аспекту, тому ми схиляємося до того, що жорстокість має соціальну природу, але ми не вступаємо в протиріччя з цією позицією і розглянемо її також як і правове явище (таке, що підлягає правовій оцінці).

Аналіз агресивності та агресії, жорстокості та жорстокої поведінки, особливо жорстокості та особливо жорстокої поведінки свідчить, що всі вони мають одну й ту ж природу.

Що стосується понять «жорстокість» і «особлива жорстокість», то в «Толковом словаре живого великорусского языка» В. Даля під жорстокістю розуміють властивість жорстокого (про людину) [30, с. 536]; в «Словаре русского языка» С.І. Ожегова цей термін означає жорстокий вчинок, поводження [31, с. 177]; в «Словаре русского языка» за редакцією А.П. Євгенєвої — це безжалісність, нещадність, жорстокий вчинок, суворість, різкість [5, с. 655]; в «Словаре русского языка» це поняття тлумачиться як суворість, різкість, високий ступінь, велика сила прояву чого-небудь [6, с. 480]; в «Словаре синонимов русского языка» жорстокість — це безжалісність, нещадність, лютість, кровожерливість, жорстокосердя, нелюдність, садизм, варварство, звірство, шкуродерство [32, с. 137–138]; в «Новому тлумачному словнику української мови» цей термін означає велику силу виявлення чого-небудь [25, с. 37].

Цікаве тлумачення поняття «жорстокість» ми знаходимо в «Психологічному словнику», яке означає таку морально-психологічну рису, що є протилежною душевності, доброті, людяності. Така людина не тільки не співчуває іншим, а й свідомо принижує їхню гідність, завдає болю [33, с. 59].

Жорстокий, згідно з «Русско-украинским словарем», означає лютий, безжалісний, немилосердний, а в поводженні з ким-небудь — жорстока пове-

дінка [34, с. 346]; в «Словаре русского языка» цей термін трактується як суворий, різкий, великого ступеня прояву чого-небудь [6, с. 480]. У свою чергу, «Словарь синонимов русского языка» тлумачить жорстокий як безжалісний, нещадний, немилосердний, лютий, кровожерливий, немилостивий, жорстокосердий — коли йде мова про людину. Коли ж йдеться про дії, вдачу, розправу, то зазначений термін означає варварський, нелюдяний, звірячий, людоїдський, нещадний, кривавий, страшний, страхітливий, потворний, біснуватий, жакливий, моторошний [32, с. 137–138]. Відповідно до «Словаря русского языка» С.І. Ожегова, це поняття тлумачиться як надто суворий, безжалісний, нещадний, який перевищує розміри, ступінь [31, с. 177]. Цікаве тлумачення цього терміна ми знаходимо в «Толковом словаре живого великорусского языка» В. Даля: немилосердний, немилостивий, безжалісний, нелюдський, який не знає жалю, співчуття, непомірне суворий, тяжкий, мученицький, нестерпний, злигодній, невблаганний, невмолимий [35, с. 536]. «Новий тлумачний словник української мови» трактує поняття «жорстокий» як такий, який виявляє суворість, різкість, немилосердність, лютість, безсердечність, безжалісність, невблаганність, перевищує звичайну норму, ступінь чого-небудь [36, с. 37].

Аналіз зазначених точок зору надає нам можливість стверджувати, що термін «жорстокість», як і терміна «агресивність», характеризує в одних випадках властивості особи [35, с. 536], в інших – поведінку особи [31, с. 177; 5, с. 655], або одночасно і поведінку, і особу [6, с. 480; 32, с. 137–138; 37, с. 59].

Для більш повного розуміння поняття «жорстоке поведіння» проаналізуємо зміст термінів «мучення», «мука». «Толковий словарь живого великорусского языка» В. Даля термін «мучення» визначає як будь-яке сильне і тривале тілесне або духовне страждання чи біль, мордування [30, с. 363]. В «Словаре русского языка» це поняття визначається як мука, фізичне чи моральне страждання [5, с. 432]. Таке ж тлумачення пропонується і в інших словниках [31, с. 357; 38, с. 198].

Цікаві положення щодо зазначеного поняття містяться в юридичній і медичній літературі. Так, М.І. Авдеев під мученням розуміє дії, що завдають потерпілому страждання шляхом позбавлення його їжі, тепла, пиття та волі способом, який є небезпечним для його життя і здоров'я, а також іншими способами [39, с. 369]. І.Д. Самолюк поняття «мучення» ототожнює з терміном «мордування» і визначає їх як шмагання різками, позбавлення їжі, тепла, води, систематичне завдання тілесних ушкоджень, що виражають особливу жорстокість, та інші дії, які завдають жертві особливо значні фізичні і психічні страждання [20, с. 28].

Близьким за значенням до поняття «мучення» є термін «мука», який означає страждання, зумовлені фізичними болями, духовними переживаннями тощо; біль, катування, мордування, тортури [25, с. 699]. Ще ближче тлумачення цього терміна до попереднього дає «Словарь русского языка» С.І. Ожегова – сильне фізичне або моральне страждання [31, с. 357].

Для того, щоб визначитися, які терміни з вищезазначених необхідно використовувати в чинному Кримінальному кодексі України, недостатньо зупинятися на вищезазначених поняттях, потрібно також розглянути зміст

термінів «страждання» та «біль», які характеризують поняття «мучення» й «мука». Термін «страждання» трактується як фізичний, моральний чи душевний біль, мучення [31, с. 761]. У той же час термін «біль» означає відчуття фізичного страждання, болісність, мука [25, с. 149]. Медична наука визнає біль як своєрідний психічний стан людини, що визначається сукупністю фізіологічних процесів центральної нервової системи, які викликані якимось надто сильним або руйнуючим роздратуванням [40, с. 74].

Аналіз довідкових видань, юридичної та медичної літератури свідчить, що терміни «мучення», «мука», «страждання» та «біль» характеризують стан, в якому знаходиться особа або її оточуючі, тобто про наслідок від яких-небудь дій або бездіяльності чи процесів, які відбуваються в організмі. Разом з тим мучення може означати, в широкому розумінні цього слова, як дію, так і наслідок. Отже, біль є частиною страждання, що має фізичний вияв, а страждання – це значно ширше поняття, може мати як фізичний, так і моральний характер.

На наш погляд, муку слід розуміти як певне побутове узагальнення, а мучення – як процес, який відбувається в організмі, тобто мучення не стосується зовнішнього впливу. Виходячи з цього, в законі необхідно використовувати таке поняття, як «заподіяння мук». Це відповідає термінології, яка використовується в Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень [41]. Крім того, це свідчить про певну поведінку особи, яка оцінюється при певних умовах з точки зору кримінального права.

Слід зазначити, що досліджувану проблему неможливо повністю з'ясувати без вивчення понять «мордування», «катування» і «тортури». Так, одні автори трактують мордування як жорстоке мучення (фізичне або моральне) [31, с. 252]; другі – як жорстоке поводження, мучення, мука, насильство або катування; виснажувати, жорстоко катувати, мучити, замучити [30, с. 63]; треті – як жорстокі мучення, катування [5, с. 958]; четверті – як мучення [42, с. 1160]. Ці точки зору не є вичерпними. Існують різні тлумачення поняття «мордування»: 1) мордуванням називають дії, що розраховані на завдання особливого болю (шмагання різками, щипання, чисельні уколи тощо) [39, с. 369]; 2) мордування – це такі дії, що повторюються багаторазово, супроводжуються заподіянням тяжких мучень, особливого жорстокого болю або однією дією, викликають тривалий біль і тому глибоко травмують здоров'я людини [43, с. 111–112]; 3) мордування – це таке фізичне насильство, що характеризується заподіянням потерпілому тяжких фізичних страждань систематичними, тривалими або одноразовими, але виключно інтенсивними діями, або є знущанням з потерпілого [44, с. 92–102]; 4) до тяжких мордувань іноді відносять і систематичні численні побої, підчеплення за волосся, за руки тощо; 5) мордування – це дії, що полягають у багаторазовому або тривалому спричиненні болю (щипання, шмагання, нанесення численних, але невеликих ушкоджень тупими чи гостро-колючими предметами, дії термічних факторів та інші аналогічні дії) [45, с. 15]. В той же час мордувати означає «жорстоко поводитися, жорстоко мучити, катувати» [35, с. 63].

Аналіз змісту поняття «мордування» свідчить, що деякі автори неогрунтовано включають до його змісту інші терміни, які є самостійними і мають

інші значення, наприклад, мучення, знуцання, катування; ототожнюють це поняття і термін «мучення». В той же час необхідно відзначити, що мордування стосується тільки заподіяння фізичного болю, а мучення – спричинення фізичних і моральних страждань. Крім того, недоцільно перераховувати знаряддя вчинення дій, що охоплюються мордуванням, тому що практика може запропонувати цілу низку знарядь, а це на кваліфікацію вчиненого злочину не впливає. Помилкою є те, що правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень ототожнюють перелік дій із знаряддями вчинення злочину.

Укладення 1845 р. [46] і Кримінальне укладення 1903 р. [47, с. 10–60] розглядали мордування і мучення як самостійні злочини (ст. 1489 Укладення 1845 р.) і як кваліфікуючу ознаку складів злочинів, що передбачали відповідальність за завдання тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості (стст. 1477, 1479 Укладення 1845 р., ст. 471 Укладення 1903 р.).

На законодавчому рівні поняття «мордування» не розкривалося, що викликало певні труднощі, змушувало звертатися до роз'яснень Сенату. Під мордуванням розумілося «таке посягання на особисту недоторканність, яке супроводжувалося мученнями і жорстокістю» [47, с. 10].

У науковій літературі цього періоду під мордуванням пропонувалося розуміти завдання різними способами фізичного болю. До таких способів відносились: побиття різками, смикання за волосся, різного роду катування, позбавлення води, світла, повітря тощо [48, с. 21]. При цьому підкреслювалося, що при мордуванні потерпілому завдавалися не просто страждання, а страждання, що мало найвищий ступінь вияву [48, с. 10].

Важливо також з'ясувати зміст термінів «знуцання» та «глумління». Так, «знуцання» визначається як глум над ким-небудь, образлива поведінка, вчинок [5, с. 885]; глумитися, погано, грубо обходитися з ким-небудь, піддавати всіляким приниженням, побоям [6, с. 642]; глум, наругу [32, с. 176; 25, с. 167]; глибоке приниження честі і гідності потерпілого, завдання особливих моральних страждань [24, с. 171]. Як свідчить аналіз зазначених точок зору, поняття «знуцання» не має однозначного трактування. Ми переконані, що знущання з потерпілого є не тільки психічним насильством, але й фізичним. Крім того, знущання відрізняється від завдання мук тим, що воно спрямоване на глибоке приниження честі й гідності потерпілого, про що свідчить і судова практика з досліджуваних нами справ.

Отже, якщо знущання, при якому має місце глибоке приниження честі і гідності особи в фізичній формі, триває у часі або повторюється неодноразово та має мету – отримання інформації, воно таким чином переростає в тортури.

Дотримуючись послідовності в дослідженні, розкриємо зміст поняття «глумління»: це знущання [5, с. 424; 7, с. 105]; це насмішка, потішання [30, с. 357]. Зміст поняття свідчить про те, що зазначені джерела аналізують поведінку людини.

Певну роль у розв'язанні проблеми може мати з'ясування поняття «неприродний». Цей термін по-різному тлумачиться в довідковій літературі. Так, деякі автори розуміють «неприродний» як виродливий, потворний [31,

с. 235]; другі — спотворювати [30, с. 16]; треті — спотворений, хворобливе відхилення, що відходить від природної норми [6, с. 640]; інші — аномалія, виверт, дефективність [32, с. 266]. Слід зазначити, що наведені точки зору стосуються характеристики особи та її поведінки.

Важливо також з'ясувати зміст такого поняття, як «пытка», що українською мовою означає одночасно і «катування», і «тортури» [34, с. 77]. В «Новому тлумачному словнику української мови» катування означає дію: допитуючи, піддавати тортурам, мордувати; мучити; рвати; завдавати тяжких фізичних мук, страждань, сильно бити; страчувати, карати на смерть [36, с. 230]. У цьому ж джерелі під тортурами розуміють фізичне насильство, катування під час допиту обвинуваченого, щоб домогтися від нього зізнання; катування, муки, тортування; сильне моральне страждання, муки [36, с. 554]. Термін «катування» піходить від давньоруського «кат», термін «тортури» — від англійського «torture» (мордування, мука). Але ці терміни не можна вважати синонімами, тому таке поєднання термінів різного походження і змісту є неприпустимим з точки зору формальної логіки. Дослідження цих термінів дає нам підставу стверджувати, що тортури — це більш широке поняття, яке охоплює як факт заподіяння тяжких фізичних мук і страждань, так і сильних моральних мук та страждань, а катування стосується тільки фізичного впливу на особу.

Більш повним і досконалим є визначення поняття «катування» в Конвенції від 10 грудня 1984 року «Проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання», де катування означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисно спричиняються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дію, яку вчинила вона або третя особа або у вчиненні якої вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання спричиняються державною службовою особою чи іншою особою, що виступає як офіційна особа або за їхнім підбурюванням, або з їхнього відома, чи мовчазної згоди. Однак це визначення не охоплює біль або страждання, які виникають внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково [49, с. 729].

Розглянемо взаємозв'язок понять «завдання мук», «мордування», «катування» і «тортури». Слід зазначити, що мордування — це дії, спрямовані на заподіяння фізичного болю, які, хоча і є тривалими або багаторазовими, все ж таки обмежені у часі, а катування полягає в завданні тяжкого фізичного болю та має спеціальну мету застосування цих дій, визначену в Конвенції, використовується неодноразово або триває у часі необмежено. Тобто в тому випадку, коли мордування є цілеспрямованими, неодноразовими або тривалими, вони переростають у катування.

З проведеного нами аналізу видно, що заподіяння мук — це завдання фізичних і моральних страждань, а тортури — це завдання тяжких фізичних і

сильних моральних мук і страждань. Тривале або багаторазове заподіяння мук зі спеціальною метою, як свідчить наше дослідження, переростає в тортури.

Поглибить зміст досліджуваного питання з'ясування змісту поняття «вишуканий». Так, деякі автори його розуміють як добре розвинутий, більш сприйнятливий [31, с. 239], інші вкладають в цей термін зміст, який визначається особливою витонченістю, особливою досконалістю або крайньою загостреністю [25, с. 364]. Суть цього терміна свідчить про те, що він також, як і попередні, охоплює як характеристику особи, так і її поведінку.

Проаналізуємо також зміст термінів «садизм» і «канібалізм». Так, садизм тлумачиться певними джерелами як статеве збочення, при якому статевая пристрасть задовольняється заподіянням фізичного болю іншій особі, та як неприродна і вишукана жорстокість [31, с. 684]; пристрасть до жорстокостей, мучення [50, с. 152]. Існує думка, що садизм — це прагнення до жорстокості, насолода чужими стражданнями [42, с. 1169]. Ці визначення свідчать про те, що йдеться передусім про поведінку особи, тобто про прийоми і методи вчинення певного діяння. Одним із проявів жорстокої поведінки є канібалізм: людодіство, поїдання людського тіла, яке було поширене у первісних народів і має прояви в наш час [42, с. 543; 15, с. 296–297].

Кримінальне право має цікавити зовнішній прояв поведінки особи та людини як суб'єкта злочину у випадку вчинення діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України, тому доцільно визначити ознаки, які використовуються в поняттях, що аналізуються, і характеризують поведінку й особу щодо жорстокого поводження.

Вищезазначене надає можливість стверджувати, що жорстоке поводження характеризують такі вчинки і властивості особи: жорстокий вчинок, поводження, безжалісність, нещадність, суворість, різкість, лютість, кровожерливість, жорстокосердя, нелюдянність, садизм, варварство, звірство, свідоме приниження людської гідності, завдання болю, людодіство, кривавий, смертельний, згубний, нищівний, нестерпний, лихий, немилосердний, немилостивий, тяжкий, мученицький, неблаганний, гнітючий, жакливий, крайній, сильне і тривале тілесне (фізичне) або духовне (моральне) страждання, біль, виснаження, мордування, фізичне та психічне насильство, моральне мучення (мука, страждання), тортури, катування, глум, образлива поведінка, приниження, побої, наруга, знущання, насмішка, спотворений, виродливий, аномальний, особлива вишуканість, статеве збочення, неприродна та вишукана жорстокість, пристрасть до жорстокостей, насолода чужими стражданнями.

З метою найбільш повної розробки проблеми жорстокості необхідно звернутися до надбання вчених, що досліджували це питання. Так, під жорстокістю розуміють родове поняття, що допомагає з'ясуванню суті певних злочинів, їх кваліфікації і відмежуванню від суміжних правопорушень [51, с. 73]; пояснюють її як характерологічні особливості суб'єкта (може бути реалізована шляхом завдання особливих фізичних або психічних страждань іншій людині, проявлена стосовно тварини) [39, с. 90]; трактують жорстокість як властивість особи, що проявляється в байдужості до страждань інших людей (або ж в прагненні до їх завдання), і як усвідомлені дії, спрямовані на заподіяння мучень,

страждань іншим людям для досягнення певної зовнішньої мети чи самозадоволення [16, с. 6]; під жорстокістю розуміють оціночне поняття, що характеризує зовнішню сторону – спосіб вчинення злочину, його наслідки та міжособистісні відносини і особу [19, с. 10–13]; відносять жорстокість до правових понять [17, с. 57; 18, с. 84–85]; вважають, що жорстокість має соціальне походження і є продуктом людських протиріч (носить соціальне надбаний характер) [52, с. 10; 53, с. 54]; вважають, що жорстокість є ознакою об'єктивної сторони складу злочину [20, с. 33]; пояснюють жорстокість як крайню суворість, безжалісність, нещадність, нелюдяність, заподіяння страждань, тобто фізичного або морального болю, мучення [54, с. 7; 4, с. 52; 55, с. 59]; дев'ять – вважають, що поняття «жорстокість» не є медичним [56, с. 305].

Аналіз наведених вище точок зору з приводу поняття «жорстокість» свідчить, що автори при визначенні змісту цього поняття по-різному підходять до його тлумачення. Так, Ю.М. Антонян, С.В. Бородин, Д.П. Рассейкін, М.Р. Табанов, не з'ясовуючи суті поняття «жорстокість», лише звертаються до його природи. Визначення природи певного явища, поняття має важливе значення для подальшого з'ясування його суті, але недостатнє для його визначення. М.К. Аніянц, В.Д. Жарий, А.П. Закалюк, В.С. Ковальський, О.Ю. Михайлова, Л.М. Москалюк, В.Я. Тацій, О.В. Шаповалов, визначають поняття «жорстокість», виходячи лише з граматичного тлумачення, яке наведене в довідниках і тлумачних словниках. Однак варто зауважити, що без глибокого, всебічного дослідження цього поняття, покладаючись лише на тлумачні словники, неможливо з'ясувати його суть. М.І. Авдєєв, О.Ю. Михайлова, А.Р. Ратінов, І.Д. Самолюк, О.Д. Сітковська, хоча і визначають поняття «жорстокість», але роблять це, виходячи або лише з характерологічних особливостей суб'єкта (М.І. Авдєєв, А.Р. Ратінов, О.Д. Сітковська), або лише із зовнішньої сторони складу злочину (О.Ю. Михайлова, І.Д. Самолюк). На нашу думку, такий підхід до проблеми має раціональне зерно, адже автори зробили спробу дати самостійне визначення жорстокості на підставі дослідження, вичленити вказану ознаку, відносячи її або до об'єктивної сторони складу злочину, або до суб'єкта злочину, тобто конкретизувати дослідження. В той же час ця спроба обмежується лише вказівкою та деякими неповними роз'ясненнями, які не розкривають суті цього важливого поняття як у практичному, так і в теоретичному аспекті.

Отже, враховуючи те, що жорстокість характеризує властивості особи і стосується особистості, а жорстоке поведіння при вчиненні злочину є правовим явищем і відноситься до такої ознаки об'єктивної сторони складу злочину, як спосіб його вчинення, для більш повного осмислення цього питання необхідно звернутися до його визначення як способу вчинення злочину.

Основну характеристику деяких злочинних діянь становить спосіб їх вчинення (тобто сукупність певних прийомів, методів, що використовуються злочинцем при реалізації своїх намірів). Законодавець не вказує в деяких складах злочинів на спосіб їх вчинення не тому, що він відсутній, а тому, що він не має значення для кваліфікації, та й описати способи у рамках закону неможливо за надто великого їх розмаїття. Крім того, в юридичній літературі зустрі-

чається помилкове зміщення способу вчинення злочину і засобів його вчинення. Цьому помилковому зміщенню сприяє теоретична база, яка ґрунтується на неправильному визначенні такого поняття, як «спосіб вчинення злочину». Так, М.І. Ковальов під способом вчинення злочину розуміє прийоми, методи чи сукупність засобів, що використовуються для вчинення суспільне небезпечного діяння [57, с. 166]. Г.Г. Зуйков вважає способом систему дій з приготування, вчинення і приховання злочинів [58, с. 25].

Щоб усунути ці протиріччя, які мають негативне практичне значення, необхідно усунути спірну теоретичну базу. В цьому питанні слід погодитися з достовірними положеннями М.І. Панова, який стверджує, що спосіб вчинення злочину вказує, які прийоми і методи застосовувала особа [59, с. 20]. Його думка відповідає етимологічному поясненню поняття способу як образу дії (лат. *modus operandi*) [60, с. 297].

Визначення Г.В. Бушуєвим способу вчинення злочину як образу поведінки особи, що вчиняє певний вид кримінально-протиправного суспільне небезпечного діяння [61, с. 8], також зміцнює нашу впевненість у правильному розумінні цієї ознаки. На противагу способу вчинення злочину, засоби свідчать про те, які предмети матеріального світу використані особою (або особами) для виконання дії (бездіяльності), спрямованої на завдання шкоди об'єкту, що охороняється кримінальним законом [55, с. 21]. Тому, погоджуючись з М.І. Пановим, що засоби застосовуються як обов'язкова ознака при вчиненні далеко не всіх злочинів, все ж таки неможливо його підтримати у тій частині, що вони мають місце не у всіх випадках вчинення злочину [55, с. 21].

З метою розкриття соціально-політичного призначення такої ознаки об'єктивної сторони складу злочину, як спосіб вчинення злочину, необхідно визначити суспільну небезпечність досліджуваної ознаки, яка стала причиною криміналізації тих чи інших діянь, передбачених у Кримінальному кодексі України. Вирішення цього питання має методологічне значення для науки кримінального права. Адже загальновідомим є положення: хто береться за окремі питання без попереднього вирішення загальних, той неминуче буде на кожному кроці наштовхуватись на ці загальні питання, тому методологічно вірним є розгляд такого загального питання, як суспільна небезпечність способу вчинення злочину.

Соціальна суть суспільної небезпечності конкретних ознак об'єктивної сторони складу злочину, зокрема, способу вчинення певного злочину, в кримінально-правовій науці ще не досліджена. Н.Д. Дурманов, характеризуючи поняття злочину, відмічає, що суспільна небезпечність являє собою основний зміст злочину [62, с. 131–132]. Не розкриваючи соціальної суті суспільної небезпечності, автор обмежується лише вказівкою на ті обставини, від яких вона залежить (об'єкт, характер дії, спосіб вчинення злочину) [62, с. 132].

У багатьох наукових дослідженнях відмічається той факт, що суспільна небезпечність злочинного діяння проявляється в його шкідливості для суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом, і виходячи з цього, розглядається саме поняття шкоди.

Майже у всіх підручниках кримінального права вказується, що суспільне небезпечними є діяння, що посягають на охоронюваний кримінальним законом об'єкт, які завдають шкоди цьому об'єкту або що ставлять його в небезпеку спричинення такої шкоди [63, с. 132; 64, с. 72; 65, с. 124]. Іншими словами, суспільна небезпечність розглядається при аналізі об'єктивної сторони складу злочину. Правда, Б.С. Нікіфоров, розкриваючи суть суспільної небезпечності, також визнає шкоду, яка завдається суспільним відносинам, але акцент при цьому робить на об'єкт злочину, який, на його думку, визначає соціально-політичний зміст злочину і має надто важливе значення для характеристики інших елементів та ознак складу злочину [66, с. 138].

Усі вищенаведені визначення не розкривають у достатній мірі соціальної суті завдання шкоди суспільним відносинам і механізму її спричинення, а без цього саме поняття суспільної небезпечності діяння та інших ознак складу злочину, зокрема, способу вчинення злочину, перетворюється в апіорну категорію.

Розглянемо це поняття стосовно досліджуваної нами ознаки об'єктивної сторони складу злочину — способу вчинення злочину. Як відомо, в основу поняття «спосіб вчинення злочину» повинна бути покладена сформульована в кримінальному законі сукупність певних прийомів і методів, що використовуються злочинцем при реалізації своїх намірів. Так, «суспільна небезпечність і кримінальна протиправність — дві рівні необхідні ознаки загального і відповідно кожного конкретного злочину» [67, с. 243]. Зупинимося на цих аспектах проблеми більш детально. Спосіб вчинення злочину тому є антисуспільним, що його соціально-політична суть вказує на явно виражений негативний характер. Суспільна небезпечність є найважливішою визначальною ознакою способу вчинення злочину, його соціальною властивістю, правовою оцінкою, про що свідчить його закріплення в окремих складах злочинів, передбачених відповідними статтями Кримінального кодексу України. Розкрити суть такої небезпечності способу вчинення злочину — означає співвіднести її з суспільними відносинами та іншими ознаками об'єктивної сторони складу злочину, показати механізм їх взаємодії [68, с. 469]. При цьому важливо підкреслити, що суспільна небезпечність є об'єднуючою властивістю всієї сукупності ознак, що характеризують склад злочину та окремі ознаки, наприклад, спосіб вчинення злочину, але не підміняють їх. «Суспільна небезпечність, — справедливо підкреслює А. Шуберт, — знаходить свій вияв в усіх елементах складу злочину, але сама по собі вона не є його елементом» [69, с. 34]. За такою логікою суспільна небезпечність такого способу вчинення злочину, як особлива жорстокість, визначається перш за все посяганням на встановлений в нашому суспільстві уклад у сфері охорони певних відносин.

Як відомо, в останні п'ять років в Україні відбулися кардинальні зміни в структурі злочинності з основних складів злочинів і їх груп. Це видно зі статистики, зокрема, стосується насильницьких злочинів — умисних вбивств, умисних тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтувань тощо. Як відомо, до 2009 р. близько 2/3 від загальної маси злочинів складають насильницькі злочини. Слід відзначити, що в результаті різних процесів у суспільстві знизилася част-

ка, а не абсолютне число насильницьких злочинів в останні п'ять років. Злочинів, що характеризуються особливою жорстокістю вчинення та жорстокістю асоціальної поведінки, в 2010 р. вчинено 24379, а в 2003 р. — 145544. Це красномовно свідчить про поширеність зазначених злочинів та їх суспільну небезпечність.

Своєю антисуспільною поведінкою і способом, яким вони вчиняються, винні завдають істотну шкоду суспільним відносинам, які охороняються кримінальним законом. Іншими словами, суспільна небезпечність такого способу вчинення злочину, як особлива жорстокість діяння, в одних випадках веде до посилення кримінальної відповідальності за вчинення відповідних злочинів, в інших — є підставою криміналізації певних діянь. У деяких випадках, вона свідчить про те, що певне діяння вчиняється при обставинах, які обтяжують відповідальність.

Вищевикладене дає нам підставу стверджувати, що якби суспільна небезпечність кожного злочину виражалася тільки в матеріальній шкоді, то її можна було б відшкодувати в цивільному порядку. Але відшкодування шкоди не є головним, основним є застосування покарання, щоб впливати на морально нестійких членів суспільства, добитися виправлення особи, яка вчинила протиправне діяння, з метою запобігання вчиненню злочину такими способами, як особлива жорстокість або жорстокість. У контексті зазначеного можна зробити висновок, що суспільну небезпечність таких способів вчинення злочину, як жорстокість та особлива жорстокість, необхідно розглядати в тісному зв'язку з об'єктивними і суб'єктивними ознаками конкретного складу злочину. При цьому слід пам'ятати, що вона не може бути віднесена тільки до об'єктивної або суб'єктивної сторони складу злочину. Це значить, що керуючись таким підходом, суть суспільної небезпечності зазначених способів вчинення злочину потрібно шукати не тільки в самих прийомах і методах як ознаці об'єктивної сторони складу злочину, а стосовно всіх ознак складу злочину.

Суспільна небезпечність способу вчинення конкретного складу злочину з ознаками жорстокості або особливої жорстокості багато в чому залежить і від важливості самого об'єкта. Але ця залежність конкретно проявляється через внутрішнє негативне відношення суб'єкта до суспільних відносин, що охороняються, і виражена в його злочинних діяннях, що вчиняються при певних об'єктивних умовах, зокрема, при певному способі вчинення злочину — чи з жорстокістю, чи то з особливою жорстокістю.

Вищезазначене підтверджує важливість з'ясування значення суб'єктивної сторони і зазначених способів вчинення злочину у визначенні суспільної небезпечності вчинення конкретного діяння. «Між об'єктом злочину і змістом його суб'єктивної сторони, — відмічає Б.С. Нікіфоров, — є певний зв'язок у напрямку від об'єкта до умислу... Говорячи елементарно, він виражається в тому, що особа, яка вчинила умисно злочин, усвідомлює або повинна усвідомлювати, кому і якому інтересу вона завдає шкоду своїм діянням...» [78, с. 154]. Необхідно доповнити, що особа усвідомлює і спосіб (жорстокість або особлива жорстокість), яким вчиняється злочин. Закон, забороняючи вчиняти злочин в певних умовах, зокрема при наявності певного способу,

тим самим підкреслює, що таке діяння є суспільно небезпечним, тому що його вчинення виражає конфліктне відношення суб'єкта до тих суспільних відносин, які знаходяться під охороною кримінального закону.

Природно, що сам по собі об'єкт злочину не діє і не може містити в собі суспільну небезпечність. Остання стає реальністю лише при вчиненні відповідного злочинного діяння, і зокрема, при застосуванні такого способу, як жорстокість або особлива жорстокість. При цьому ступінь шкоди, що завдається суспільним відносинам, знаходиться в залежності від ступеня вини та інших ознак складу злочину, в тому числі і зазначених способів вчинення злочину. Відповідно, ступінь суспільної небезпечності конкретного складу злочину знаходиться в прямій залежності від об'єктивної сторони його ознаки — способу вчинення злочину з особливою жорстокістю або жорстокістю.

Продовжуючи нашу аргументацію, слід відзначити, що кримінально-правова наука твердо стоїть на точці зору, згідно з якою вина і спосіб вчинення злочину (де він є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину) тісно пов'язані із суспільною небезпечністю злочину. Заперечення цього привело б до об'єктивного інкримінування.

Для більш глибокого розгляду суті суспільної небезпечності таких способів вчинення злочину, як жорстокість діяння і особлива жорстокість дій, та їх структури необхідно виходити з того, що будь-яка свідома діяльність суб'єкта може бути позитивною, корисною для суспільства чи негативною, суспільно небезпечною. Вчинення злочину певним способом (з особливою жорстокістю чи жорстокістю) являє собою частку негативного досвіду, включає в себе специфічну «ціннісну» орієнтацію і тому здатна слугувати прецедентом для повторення в майбутньому як особою, що здійснила цю діяльність, так і іншими особами. Тому при оцінці суспільної небезпечності жорстокості чи особливої жорстокості як способу вчинення злочину важливе значення набувають погляди, установки, якими керується суб'єкт при вчиненні злочину. І якщо не протидіяти цим поглядам, переконанням, вони можуть поширюватися і далі. Зокрема, якщо не протидіяти таким прийомам і методам вчинення злочинів, як безжалісне, нещадне, жорстоке поводження, фізичне та (або) психічне насильство, завдання болю, наруга, моральне мучення та страждання, що супроводжуються заподіянням мук, мордуванням, знущанням, глумлінням, канібалізмом тощо, які мають істотну суспільну небезпечність, то відбудеться утвердження негативного досвіду злочинцем та іншими особами.

Ще більшу суспільну небезпечність мають такі прийоми вчинення злочинів, як надзвичайно, виключно жорстокі вчинки, завдання особливих (додаткових і нестерпних) фізичних та психічних мук і страждань особі чи її близьким заради самих мук і страждань, що мають неприродний та вишуканий характер і супроводжуються катуваннями, тортурами, садизмом.

Такий підхід до розгляду понять «жорстокість» і «особлива жорстокість» як способів вчинення злочину й оцінка їх суспільної небезпечності надає можливість вірно зрозуміти і чітко кваліфікувати діяння. Таким чином, застосовані за нього міри покарання відповідатимуть цілям і завданням боротьби з антисуспільними явищами, що невластиві правовому суспільству.

З метою подальшого уточнення поняття жорстокості, а, на наш погляд, жорстокого поводження як ознаки об'єктивної сторони складу злочину (способу вчинення злочину) виберемо з визначень такі вчинки, які характеризують їх як спосіб (жорстокість): безжалісні дії, нещадні діяння, жорстокий вчинок (поводження); звірячі дії; заподіювати муки, біль; вчиняти мордування, знущання, глумління, наругу; умисно завдавати легкі, середньої тяжкості й тяжкі тілесні ушкодження, страждання; сильно бити; вчиняти канібалізм; фізичне насильство; моральне мучення.

Визначені у ході дослідження ознаки (властивості) жорстокої поведінки як ознаки об'єктивної сторони відповідних складів злочинів, передбачених Особливою частиною Кримінального кодексу України, допоможуть нам більш предметно охарактеризувати вказану ознаку, враховуючи, що агресія і жорстокість – це різне в злочинності. На цьому шляху будемо відштовхуватися від того, що спосіб є іманентним для всіх умисних злочинів, а для деяких складів злочинів він указується в диспозиції статті конкретного складу злочину, передбаченого статтею Особливої частини Кримінального кодексу України, а це зобов'язує особу, що застосовує закон, доказувати в такому випадку спосіб вчинення злочину.

Враховуючи таку загально визнану в кримінально-правовій доктрині позицію, перерахуємо злочини, які можуть вчинятися за ознакою жорстокості. До них відносяться: посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 Кримінального кодексу України); диверсія (коли дії спрямовані на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень, чи інша шкода їх здоров'ю, коли дії спрямовані на масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій – ст. 113 Кримінального кодексу України); умисне вбивство (за виключенням п. 4 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України); умисне вбивство вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 Кримінального кодексу України); умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 Кримінального кодексу України); умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 Кримінального кодексу України); доведення до самогубства (ст. 120 Кримінального кодексу України); умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 Кримінального кодексу України); умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 Кримінального кодексу України); умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 Кримінального кодексу України); умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 124 Кримінального кодексу України); умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 Кримінального кодексу України); побої і мордування (ст. 126 Кримінального кодексу України); порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (чч. 2, 3, 4, 5 ст. 143 Кримінального кодексу України); насильницьке донорство (ст. 144 Кримінального кодексу України); зґвалтування (ст. 152 Кримінального кодексу України); насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153 Кримінального кодексу України); гра-

біж (ч. 2 ст. 186 Кримінального кодексу України); розбій (ст. 187 Кримінального кодексу України); вимагання (чч. 2, 3, 4 ст. 189 Кримінального кодексу України); протидія законній господарській діяльності (чч. 2, 3 ст. 206 Кримінального кодексу України); бандитизм (ст. 257 Кримінального кодексу України); терористичний акт (ст. 258 Кримінального кодексу України); угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ч. 3 ст. 278 Кримінального кодексу України); примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків (ч. 3 ст. 280 Кримінального кодексу України); хуліганство (ст. 296 Кримінального кодексу України); наруга над могилою (ст. 297 КК); жорстоке поводження з тваринами (ст. 299 Кримінального кодексу України); незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин, або їх аналогів (ст. 314 Кримінального кодексу України); погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча (ст. 346 Кримінального кодексу України); посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 Кримінального кодексу України); погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (чч. 2, 3 ст. 350 Кримінального кодексу України); примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ч. 3 ст. 355 Кримінального кодексу України); перевищення влади або службових повноважень (чч. 2, 3 ст. 365 Кримінального кодексу України); примушування давати показання (ч. 2 ст. 373 Кримінального кодексу України); погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (чч. 2, 3 ст. 377 Кримінального кодексу України); посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379 Кримінального кодексу України); погрози або насильство щодо захисника чи представника особи (чч. 2, 3 ст. 398 Кримінального кодексу України); посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 Кримінального кодексу України); погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 Кримінального кодексу України); порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (чч. 2,3 ст. 406 Кримінального кодексу України); насильство над населенням в районі військових дій (ч. 2 ст. 433 Кримінального кодексу України); порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 Кримінального кодексу України); екоцид (стосовно тваринного світу – ст. 441 Кримінального кодексу України); геноцид (ст. 442 Кримінального кодексу України); посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 Кримінального кодексу України).

Аналіз диспозицій перерахованих вище статей свідчить лише про жорстокість у тих випадках, коли при вчиненні злочинів були умисні дії, а також був прямий умисел і до наслідків, тобто злочин вчинявся лише з прямим умислом. Крім того, жорстокість може бути лише в тих випадках, коли такі дії і спосіб стосується людини або тварини.

Виходячи з лінгвістичного, психологічного тлумачень і, в деякій мірі, з певних правових положень, які ми отримали у процесі аналізу перерахованих вище злочинів, можна запропонувати таке визначення поняття «жорстокої злочинної поведінки»: «Під жорстокою злочинною поведінкою слід розуміти правове явище, яке має соціальне походження і відноситься до способу вчинення злочину, як ознаки об'єктивної сторони складу злочину і характеризується такими прийомами і методами вчинення дій з прямим умислом як безжалісне, нещадне, фізичне насильство, що супроводжується завданням болю, наругою, мордуванням, знущанням, глумлінням, заподіянням мук, наругою над могилою, жорстоким поводженням з тваринами, незаконним введенням в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, погрозою або насильством щодо державного чи громадського діяча, посяганням на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, погрозою або насильством щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (при кваліфікуючих, особливо кваліфікуючих ознаках), примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, поєднане з насильством небезпечним для життя чи здоров'я особи, примушуванням давати показання, поєднані із застосуванням насильства або із знущанням над особою, погрозою або насильством щодо судді, народного засідателя чи присяжного, поєднані з побоями, заподіянням легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, або заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, посяганням на життя судді чи народного засідателя або присяжного, погрозою або насильством щодо захисника чи представника особи, поєднані із заподіянням легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, або тяжких тілесних ушкоджень, посяганням на життя захисника чи представника особи, погрозою чи насильством щодо начальника, поєднані з заподіянням тілесних ушкоджень або побоїв, порушення правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, що виявилось в завданні побоїв, заподіяння легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, а також має характер знущання або глумління над військовослужбовцем, порушення законів і звичаїв війни, за ознаками жорстокого поводження з військовополоненими або цивільним населенням, екоцидом щодо тваринного світу та геноцидом, посяганням на життя представника іноземної держави, тілесними ушкодженнями різної тяжкості, умисними вбивствами, посяганням на життя державного чи громадського діяча, проявами канібалізму, отруєнням, масовим отруєнням, поширенням епідемій, епізоотій, доведенням до самогубства, а також діями, спрямованими на масове знищення людей, порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин, на насильницьке донорство, згвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, розбою, вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, на вчинення кваліфікованої протидії законній господарській діяльності, на вчинення бандитизму, терористичного акту, особливо кваліфікованого угону або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного морського чи річкового судна, поєднаного з насиль-

ством, небезпечним для життя або здоров'я особи, а також, що привели до загибелі людей, на примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків, поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, або таких, що спричинили загибель людей, на хуліганство, за ознаками зухвалості (завданням тілесних ушкоджень, легких або середньої тяжкості).»

Наукою кримінального права поняття, які входять до визначення жорстокості, поки що віднесені до категорії оціночних, так як і саме поняття «жорстока злочинна поведінка», їх зміст уточнюється в процесі правозастосування шляхом оцінки конкретних обставин справи, що не є оптимальним фактором. Проте й наведене чітке формулювання ознак жорстокості, в певній мірі усуне розбіжності при застосуванні її як ознаки об'єктивної сторони цілої низки складів злочинів чинного Кримінального кодексу України. В той же час ця ознака об'єктивної сторони та агресія, що властива цілій низці складів злочинів, що містяться в Кримінального кодексі України, потребують самостійного дослідження на рівні кандидатських дисертацій.

Дослідження агресії і жорстокої поведінки як способу вчинення окремих видів злочинів і кримінально-правового поняття «жорстока злочинні поведінка» надає можливість перейти до дослідження поняття «особливо жорстокої злочинної поведінки».

Користуючись запропонованою нами послідовністю дослідження: 1) розглянемо спочатку ту термінологію, яка існує в довідникових і енциклопедичних виданнях, що допоможе нам з розумінням досліджуваного поняття; 2) проаналізуємо існуючі в юридичній літературі точки зору щодо такої ознаки об'єктивної сторони складу злочину, як особлива жорстокість злочинної поведінки.

Так, в «Словаре русского языка» С.І. Ожегова термін «особливий» означає не такий, як всі, незвичайний [31, с. 373]; В. Даль тлумачить його як окремий, опрічний, немісцевий, незагальний, відмінний від інших, іншого ґатунку [30, с. 701]; в «Руссо-украинском словаре» особливий означає незвичайний, опрічний, інший [34, с. 285]; в «Новому тлумачному словнику української мови» це те, яке чимось виділяється серед інших, не такий, як інші, не схожий на інші, незвичайний, винятковий, характерний лише для певного предмета, явища, певної особи, своєрідний, специфічний, який відзначається більшою, ніж звичайна, мірою свого вияву [25, с. 150].

Для всіх цих визначень спільним, що наповнює їх зміст, є те, що явище, яке ними характеризується, не таке, як інші [31, с. 373; 30, с. 701; 34, с. 285; 25, с. 150]. Для трьох вищезазначених визначень спільним є те, що вказане явище є незвичайним [31, с. 373; 34, с. 285; 25, с. 150].

Зміст термін «особливий» варто розширити, використовуючи такі трактування: окремий, незагальний [30, с. 701]; це те, яке чимось виділяється серед інших [25, с. 150]; інший ґатунок [30, с. 107]; винятковий, характерний лише для певного предмета, явища, певної особи, своєрідний, специфічний, який відзначається більшою, ніж звичайна, мірою свого вияву [25, с. 150].

Хоча термін «особливий» та його лінгвістичне тлумачення і дають нам багато для визначення досліджуваного поняття «особлива жорстока злочинна поведінка», але цього недостатньо для визначення його як кримінально-правового поняття. Для цього, використовуючи запропонований у дослідженні підхід, розглянемо існуючі в юридичній літературі точки зору щодо такої ознаки об'єктивної сторони складу злочину, як особливо жорстока злочинна поведінка.

Деякі автори розглядають особливу жорстокість як якусь виключну жорстокість, що перевищує за своїм ступенем звичайну, має місце в тій чи іншій мірі в кожному насильницькому злочині і в порівнянні з жорстокістю має деякі додаткові ознаки, які не є обов'язковими для даного злочину, а становлять додаткові фізичні або психічні страждання для потерпілого чи його близьких, що винний свідомо завдає або допускає [54, с. 7]. Певні уточнення до існуючої точки зору вносить В.С. Ковальський, визначаючи особливу жорстокість як сукупність юридично значимих ознак фізичного або психічного насильства, що вказує на вишукане чи безжалісне завдання страждань потерпілому або його близьким [54, с. 8].

В.Я. Тацій вважає, що особлива жорстокість відрізняється особливою (тобто виключною, що надто виходить за межі) безжалісністю і нещадністю, але її може характеризувати не виключна безсердечність і безжалісність яких-небудь окремих дій, вираженість ступеня жорстокості в них, а сукупність всіх, зв'язаних з вбивством, дій винного [56, с. 299–303]; Г.Н. Доронін під особливою жорстокістю розуміє психічне відношення винного до злочинного результату, але яке зводиться до локалізації в указаних сферах свідомості правопорушників [51, с. 72]; Е.Ф. Побігійло особливою жорстокістю розглядає не тільки як заподіяння потерпілому особливих мучень, але й як особливу жорстокість самого способу вбивства, а також особи вбивці, його виключну безсердечність, безжалісність та нещадність, що проявлені при вчиненні злочину [64, с. 80–81]; В. Зиков дотримується погляду судової практики і вважає, що особлива жорстокість пов'язується не тільки зі способом вбивства, а й з іншими ознаками, що свідчать про особливу жорстокість особи вбивці, його виключну безжалісність, лютість, нещадність [45, с. 16]; Ю.М. Антонян зводить визначення особливою жорстокості до крайньої, найбільш суспільне небезпечної форми жорстокості [53, с. 54]; А.Р. Ратінов та О.Ю. Михайлова під особливою жорстокістю вважають невинуваті суспільними нормами дії, що викликають нестерпні у звичайних умовах фізичні і моральні мучення [19, с. 12]; М.І. Загородніков має особливу думку, згідно з якою особлива жорстокість є такою обставиною, що обтяжує відповідальність, яка дає яскраву характеристику небезпечності і способу дій та їх наслідків у вигляді передсмертних страждань і мучень потерпілого та особи злочинця [71, с. 175]; З.О. Ашитов вважає злочин вчиненим з особливою жорстокістю, коли особа діє особливо небезпечним способом, що завідомо для винного завдає особливі мучення потерпілому, з виключною безсердечністю, нещадністю [72, с. 30]; С. Пітерцев під особливою жорстокістю розуміє крайній ступінь жорстокості — жорстокість надзвичайну, що надто виходить за межі, виключну; це властивість особи, яка формується в окремих людей при певних умовах; в соціально-психологічному аспекті особлива жор-

стокість є специфічно неприродною антисоціальною установкою суб'єкта, що орієнтує його на спеціальне застосування при вбивстві або незвичайного в цілому за своїм характером способу позбавлення жертви життя, або при звичайному способі вбивства — на вчинення додаткових дій, що завдають особливі мучення чи страждання жертві або що іншим чином виражають зовні найбільш неприродне відношення злочинця до жертви чи її близьких [73, с. 18].

Деякі автори до особливо жорстоких злочинів відносять дії (бездіяльність), що вчиняються шляхом фізичного або (та) психічного насильства, коли потерпілому (потерпілим) завдаються особливі мучення і страждання заради самих мучень і страждань, або останні виступають в якості способу вчинення злочинів чи цілі та способу одночасно [74, с. 62]; М.Р. Табанов під особливою жорстокістю розуміє найбільш руйнуючий і суспільно небезпечний вид жорстокості та пропонує таке визначення: «Вбивство, вчинене з особливою жорстокістю, — це умисне діяння, яке направлене на позбавлення життя потерпілого або близьких до нього осіб, що завдало їм особливі страждання чи мучення, та сприйняте ними як таке» [52, с. 10–11]; А.А. Кузнецов дає таке поняття особливої жорстокості: «Під особливою жорстокістю розуміється особливо мученицький для потерпілого спосіб вчинення злочину, пов'язаний з глумлінням над потерпілим або який свідчить про нелюдність винного, що бажає завдати жертві особливі страждання» [75, с. 15]; А.В. Наумов трактує особливу жорстокість як поняття ширше, ніж поняття «особливе мучення», яке не обмежується тільки об'єктивним вираженням злочину, його способом, але одночасно служить характеристикою особи злочинця, таких його якостей, як нещадність, безжалісність, виключна безсердечність, що проявилися у вчиненому ним злочині [76, с. 107]; цікавий підхід до цього поняття у І.Д. Самолюка, тому що він дає побутове поняття особливої жорстокості як особливої безжалісності, безсердечності, нелюдності, виходячи з «Толкового словаря живого великорусского языка» В. Даля, та визначає її як відносне та збірне поняття — характеристику певного стану емоційної сфери, що може бути надто складним і містить в собі протилежні емоції та почуття; але ж в цілому цей стан як рівнодіюча почуттів і емоцій, що входять до нього, або як відсутність відповідних переживань — особливо жалу, співчуття — є з точки зору суспільної свідомості особливо безжалісним, безсердечним, тобто якби він не був таким, то за даних обставин не були б вчинені відповідні злочинні дії [20, с. 27–32]; неординарне визначення цього поняття дає Я.М. Брайнін і вважає, що особлива жорстокість характеризує суб'єктивну сторону злочину, а саме: емоційне відношення особи до вчинених дій [77, с. 228].

Деякі криміналісти при аналізі вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю, відносять останню до елементів об'єктивної сторони злочину [55, с. 50; 64, с. 80; 49, с. 274–277; 78, с. 136]; особливу жорстокість вважають ознакою суб'єкта злочину [79, с. 168–169]; розуміють особливу жорстокість як ознаку, що відноситься до об'єктивних властивостей діяння та до характеристики особи злочинця [43, с. 10].

З метою отримання позитивних положень в існуючих точках зору на особливу жорстокість проаналізуємо їх та виберемо ті, які допоможуть нам

охарактеризувати кримінально-правове поняття «особлива жорстокість злочинної поведінки».

Автори першої та другої точок зору, зокрема, А.П. Закалюк та В.С. Ковальський, в деякій мірі вірно відзначають, що особлива жорстокість є виключною, що перевищує за своїм ступенем звичайну, завдає додаткові фізичні або психічні страждання для потерпілого чи його близьких, спричиняє вишукані страждання. В той же час зазначені автори не вказують, яку саме ознаку складу злочину представляє собою особлива жорстокість. Крім того, не зовсім обґрунтованими є твердження, що особлива жорстокість має місце в кожному насильницькому злочині, а також, що вона має додаткові ознаки, які є необов'язковими для даного злочину. Виходячи з такої позиції, вбивство вчинене з особливою жорстокістю, не має такої ознаки, як зазначений в п. «е» ст. 93 Кримінального кодексу України 1960 р. або в п. 4 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України 2001 р. спосіб «вбивство вчинене з особливою жорстокістю». В дійсності ж такий спосіб вбивства прямо вказується в зазначених нами статтях кримінальних кодексів України і для такого вбивства є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього складу злочину. Крім того, особлива жорстокість, безжалісність і безсердечність взагалі не є ознаками складу злочину, а лише характеризують особу злочинця.

Цікаві положення містяться у третій точці зору, автором якої є В.Я. Тацій, а саме: особлива жорстокість відрізняється особливою, тобто виключною, що надто виходить за межі, сукупністю всіх дій, пов'язаних з вбивством. Крім того, позитивним у судженні є те, що жорстокість характеризує не виключна безсердечність і безжалісність яких-небудь окремих дій, сукупність всіх, зв'язаних з вбивством, дій винного. Однак з цього положення не видно, якою ж ознакою складу злочину є особлива жорстокість, враховуючи те, що вона прямо вказана в законі, наприклад у п. «е» ст. 93 Кримінального кодексу України 1960 р. або в п. 4 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України 2001 р., але не як особлива жорстокість (яка характеризує особу), а як «вбивство вчинене з особливою жорстокістю».

Не можна погодитися з автором четвертої точки зору Г.Н. Дороніним, який зводить особливу жорстокість до суб'єктивної сторони складу злочину, та ще й урозріз лише психічного відношення особи до результату злочину. Крім того, такий підхід суперечить кримінально-правовій доктрині вчинення умисного злочину. Аналогічною помилкою цього автора є використання терміна «особлива жорстокість», який характеризує особу, а не є ознакою складу злочину.

Позитивною необхідно вважати думку автора п'ятої точки зору Е.Ф. Побегайла про те, що особлива жорстокість є способом вбивства. В той же час вчений чомусь протиставляє особливу жорстокість, як спосіб вбивства і заподіяння потерпілому особливих мучень, що є також прийомом і методом вчинення вбивства, тобто відноситься до цього способу. Недоліком позиції цього автора є те, що він використовує такі терміни, як «виключна безсердечність», «безжалісність», «нещадність», «особлива жорстокість» і навіть «особу злочинця», які не є ознаками складу злочину і характеризують лише особу.

Аналогічної позиції і з тими ж недоліками дотримується автор шостої точки зору В. Зиков, хоча намагається властивості, що характеризують особу, назвати ознаками.

Нічого нового в юридичне визначення особливої жорстокості не вносить автор сьомої точки зору Ю.М. Антонян. З його визначення не видно, до якої ознаки складу злочину відноситься особлива жорстокість. Крім того, термін особлива жорстокість, як він використовує, може лише характеризувати особу, а не може бути ознакою злочину.

Цікава позиція щодо особливої жорстокості А.Р. Ратінова та О.Ю. Михайлової, з якої видно, що остання є ознакою об'єктивної сторони складу злочину — дією, яка викликає нестерпні фізичні і моральні мучення. Але й ця думка не свідчить про відмінність одного виду вбивства від іншого, вчиненого з особливою жорстокістю, а саме: не показує, за якою ознакою їх потрібно розмежовувати. Крім того, використання автором такої характеристики, як «невиправдані суспільними нормами дії» є недоречною, оскільки всі умисні вбивства, передбачені ст. 115 Кримінального Кодексу України, є невиправданими суспільними нормами дії, як і будь-який злочин.

Нам імпонують думки Н.І. Загороднікова і З.О. Ашитова, з яких видно, що особлива жорстокість — це спосіб дій, який характеризується завданням передсмертних страждань і мучень потерпілому. В той же час і зазначені автори допускають деякі помилки та неточності, зокрема, пов'язують спосіб з наслідками та особою злочинця, та з особливо небезпечним способом, який є загальним і нічого не засвідчує, адже таким може бути «вбивство вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб» (п. 5 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України).

Позитивні положення з досліджуваної проблеми ми знаходимо у С. Пітерцева, автора одинадятої точки зору, який аргументує, що особлива жорстокість є крайній ступінь надзвичайної жорстокості, яка надто виходить за межі за своїм характером способу позбавлення життя жертви, що завдає їй особливі мучення або страждання. При зазначених позитивних судженнях є відомості, які не мають достатньої аргументації, а саме: особлива жорстокість — це властивість особи, установка суб'єкта тощо. Крім того, використання терміна «особлива жорстокість» не властиве кримінальному праву, оскільки він характеризує особу, а не злочин і не є ознакою злочину.

Подібна думка сформульована Ю.М. Антоняном, але з деяким уточненням: це завдання особливих мучень і страждань особі заради самих мучень і страждань. Крім того, до недоліків цієї точки зору слід віднести психічне насильство, адже таке насильство не може мати крайній, виключний характер.

Має сенс думка М.Р. Табанова, який вважає, що особлива жорстокість передбачає заподіяння потерпілому або його близьким особливих страждань чи мучення. Але яку ознаку складу злочину ця поведінка винної особи представляє не зрозуміло..

Цікаві моменти є у визначенні А.А. Кузнецова, який стверджує, що це спосіб вчинення злочину, що супроводжується особливим мученням. В той же час і цей автор не уникнув ухилу до характеристики особи злочинця. Крім

того, використання терміна «особлива жорстокість» не властиве злочину, а характеризує особу, тому вживання в такому аспекті, як її використовує автор у своєму визначенні, є виправданим.

Своєрідне бачення особливої жорстокості ми знаходимо у А.В. Наумова, який вважає, що це поняття ширше, ніж поняття «особливе мучення», і не обмежується лише способом вчинення злочину, а характеризує і особу злочинця. Позитивне, а саме: спосіб вчинення діяння як ознаку об'єктивної сторони складу злочину, автор зміщує з особою злочинця, що не є кримінально-правовим поняттям, супроводжуючи свою думку характеристиками, які властиві особі, а не злочину. Також використовує термін «особлива жорстокість», яка властива особі і не є ознакою складу злочину.

І.Д. Самолюк, пояснюючи особливу жорстокість, зовсім не використовує кримінально-правових понять, чим збіднює уявлення про таку поведінку як вчинення злочину з особливою жорстокістю. Хибною, на наш погляд, є думка Я.М. Брайніна, який вважає, що особлива жорстокість є ознакою суб'єктивної сторони складу злочину.

Відсутня конкретність у поглядах на особливу жорстокість М.І. Загороднікова та інших, оскільки вказівка на те, що вона являє собою елементи об'єктивної сторони складу злочину, не показує, які саме елементи вони мають на увазі.

Автори підручника кримінального права за редакцією Б.В. Здравомислова та інших неаргументовано відносять особливу жорстокість до суб'єкта злочину, при цьому не пояснюючи своєї позиції. Не є новою думка С.Х. Жадбаєва, який особливу жорстокість відносить до об'єктивних властивостей діяння та до характеристики особи злочинця.

Аналіз зазначених точок зору щодо агресії, жорстокості і особливо жорстокої поведінки при вчиненні деяких видів умисного злочину, а також постанови Пленуму Верховного суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи» (абз. 1 п. 8 Постанови) дає нам підставу вибрати все позитивне, що стосується поняття «особлива жорстокість злочинної поведінки», і використати його для кримінально-правового визначення досліджуваного поняття. До позитивного необхідно віднести те, що :

— особливо жорстока злочинна поведінка перевищує за своїм ступенем звичайну жорстоку злочинну поведінку і завдає потерпілому чи його близьким особливі додаткові фізичні або психічні чи моральні страждання, має крайньо вишуканий характер;

— особливо жорстока злочинна поведінка відрізняється особливою, крайньо-виключною сукупністю прийомів і методів всіх дій винного, що виходять за межі розуміння крайнощів людиною;

— особливо жорстока злочинна поведінка є ознакою об'єктивної сторони складу злочину, яка викликає особливі, нестерпні фізичні або психічні чи моральні страждання;

— особливо жорстока злочинна поведінка — це спосіб діяння, який характеризується заподіянням особливих передсмертних страждань та мучень потерпілому та його близьким;

— особливо жорстока злочинна поведінка є надзвичайною, що виходить за межі жорстокої поведінки за своїм характером способу позбавлення життя жертви чи завдання їй умисних тяжких тілесних ушкоджень, який завдає їй особливі, нестерпні мучення або страждання;

— особливо жорстока злочинна поведінка — це заподіяння особливих нестерпних мучень і страждань потерпілому та його близьким;

— особливо жорстока злочинна поведінка — це заподіяння особливих нестерпних мучень і страждань особі заради самих мучень і страждань;

— особливо жорстока злочинна поведінка є обставиною, що обтяжує покарання, яка дає характеристику суспільної небезпечності і способу дій, їх наслідків та особи злочинця;

— особливо жорстока поведінка, як спосіб вчинення злочину, характерна лише для умисного вбивства та умисних тяжких тілесних ушкоджень.

Отже, виходячи з аналізу теоретичних джерел досудового слідства та судової практики можна зробити висновок про те, що особливо жорстоку злочинну поведінку в кримінальному праві розглядають в трьох аспектах і під нею розуміють особливу, надзвичайну, виключну жорстоку поведінку, а саме: 1) як кваліфікуючу ознаку деяких окремих складів злочинів; як одну з ознак об'єктивної сторони складу злочину; як спосіб вчинення діянь, що характеризується завданням особливих (додаткових і нестерпних) фізичних і (або) психічних мучень та (або) моральних страждань потерпілому чи його близьким і входить за межі розуміння крайнощів такої асоціальної поведінки; 2) як спосіб вбивства чи завдання тяжких тілесних ушкоджень — спосіб позбавлення життя жертви, або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, який завдає їй особливі, нестерпні, передсмертні мучення і (або) страждання; 3) як обставину, що обтяжує відповідальність, — фактори, що характеризують ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, спосіб дій та їх наслідки у вигляді особливих, нестерпних мучень і страждань потерпілого і його близьких, а також характеризує суспільну небезпечність злочинця.

Ми переконані, що до особливо жорстокої злочинної поведінки як ознаки об'єктивної сторони складу злочину або обставини, що обтяжує покарання, треба віднести надзвичайні, виключні за своєю жорстокістю, особливо небезпечні способи вчинення вбивства або завдання тяжких тілесних ушкоджень, що характеризуються завданням особливих (додаткових і нестерпних) фізичних і (або) психічних мук та (або) моральних страждань, особливою вишуканістю, супроводжуються насолодою чужими стражданнями (тортури, катування, садизм).

Важливо звернути увагу на те, що методи і прийоми (форми) вчинення злочину, які є ознаками такого способу, як жорстока злочинна поведінка або особливо жорстока злочинна поведінка, не є раз і назавжди сталими. За певних обставин поведінки особи вони можуть переходити з одного стану в інший. Зокрема, ознаки жорстокої злочинної поведінки переростають в ознаки особливо жорстокої злочинної поведінки.

Так, за наявності спеціальної мети, тривалості або багаторазовості злочинних дій знуцання (лише в фізичній формі) і заподіяння мук переходять в

тортури, а мордування — в катування. Якщо знущання, заподіяння мук і мордування мають вишуканий характер, вони переростають у садизм — найбільш суспільно небезпечний спосіб особливо жорстокої злочинної поведінки, який містить у собі один чи декілька способів — ознак жорстокої злочинної поведінки, що є неприродними і вишуканими.

У садизм переходять і глумління, якщо вони застосовуються до живої істоти, а саме: коли винний усвідомлює, що своїми діями спричинює сильний (гострий і нестерпний) фізичний біль і особливі (нелюдські) психічні та моральні страждання жертви (живій людині). Глумління та канібалізм щодо неживої істоти (праха жертви), на нашу думку, є ознаками жорстокої злочинної поведінки. У свою чергу, тортури і катування при вже визначеному характері їх застосування теж можуть переростати в садизм.

На підставі проведеного нами дослідження та позитивних моментів у кримінально-правовій літературі щодо понять «жорстокість» і «особлива жорстокість» можна вказати чимало недоліків у їх визначеннях.

По-перше, ніхто з авторів використаних джерел не запропонував хоча б приблизний перелік злочинних дій, що характеризують досліджувані поняття (тобто ознаки жорстокості або особливої жорстокості), не провів чіткого розмежування цих ознак, що призвело до змішування зазначених правових понять, їх невірному неоднаковому розумінню і неправильного використання як в теорії кримінального права, так і в практичній діяльності правоохоронних органів, а саме: до поширення або звуження меж застосування особливої жорстокості чи жорстокості. Так, багато з авторів визначали дані поняття, виходячи лише з лінгвістичного тлумачення термінів «жорстокість» і «особливий», що до того ж неможливо оцінити з точки зору права. Інші — ототожнювали деякі правові поняття (наприклад, «мучення» з «мордуваннями», «мордування» зі «знущаннями») та необґрунтовано включали до їх змісту зовсім інші терміни, які мають своє самостійне значення (наприклад, до «мордування» відносили «катування»).

По-друге, деякі автори для визначення правових понять використовували термінологію іншомовного походження, не враховуючи існуючі в українській мові варіанти перекладу назв цих термінів, що призвело до поєднання термінів різного походження і різного змісту та їх ототожнення (наприклад, «катувань» із «тортурами»).

По-третє, до теперішнього часу залишається нез'ясованим, до яких саме елементів складу злочину відноситься жорстока злочинна поведінка або особливо жорстока злочинна поведінка — об'єктивних чи суб'єктивних, якою ж ознакою складу злочину вона є та чи потрібно при її визначенні виходити з властивостей особи, що виступають кримінологічним поняттям. Що ж стосується цієї проблеми на європейському та загальносвітовому рівнях, то дане питання вирішується в зарубіжних науково-правових джерелах та ряді кримінальних зарубіжних кодексів [80; 81; 82; 83; 84], але висвітлення цієї проблеми в зарубіжних практиках неоднозначне та потребує більш детального опрацювання.

Висновки. Існуючі позитивні моменти, що окреслені в статті, та недоліки надають нам можливість запропонувати кримінально правове поняття «особливо жорстокої злочинної поведінки». «Під особливо жорстокою злочинною поведінкою в кримінальному праві слід розуміти правове явище, яке має соціальне походження і відноситься до способу вчинення умисного вбивства або умисного завдання тяжких тілесних ушкоджень як ознаки об'єктивної сторони відповідного складу злочину; характеризується особливою, крайньо-виключною сукупністю прийомів і методів всіх дій винного, що виходять за рамки жорстокої поведінки за своїм характером способу позбавлення життя жертви чи завдання їй тяжких тілесних ушкоджень, що виходять за межі розуміння крайнощів, мають крайньо вишуканий, неприродний характер і супроводжується завданням потерпілому особливих (додаткових і нестерпних) фізичних та (або) психічних та (або) моральних мук і (або) страждань чи його близьким заради самих мук і страждань (катування, тортури, садизм)».

На підставі вищевикладеного можна зазначити, що особлива жорстока злочинна поведінка має такі характерні ознаки: надзвичайно, крайньо виключний жорстокий вчинок; завдання особливих (додаткових і нестерпних) фізичних і (або) психічних та (або) моральних мук і (або) страждань потерпілому чи його близьким заради самих мук і страждань; неприродний і вишуканий характер, що є катуванням, тортурами, садизмом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Антонян Ю.М.* Общий очерк о преступном насилии / Ю.М. Антонян // Человек против человека. Преступное насилие / Под общей ред. Ю.М. Антоняна, С.Ф. Милокова. СПб., 1994. – С. 10–14.
2. *Хекхаузен Х.* Мотивации и деятельность / Х. Хекхаузен. – М., 1986. – Т.1. – С. 365–367.
3. *Антонян Ю.М., Гульдман В.В.* Криминальная патопсихология. – М., 1991. – 248 с.
4. *Михайлова О.Ю.* Изучение психологических мотивов преступлений, совершенных с особой жестокостью / О.Ю. Михайлова // Юридическая психология. Тезисы научных сообщений советских психологов к 6 Всесоюзному съезду Общества психологов СССР. – М., 1983. – С. 53–55.
5. *Словарь русского языка.* / Под ред. А.П. Евгеньевой. – М.: Изд-во иностранных и национальных словарей, 1957. – Т. 1. – 964 с.
6. *Словарь русского языка.* – Изд. 2, испр. и доп. – М.: Рус.яз., 1984. – Т. 1. – 2008 с.
7. *Андреева Л.А., Константинов П.Ю.* Влияние жестокости преступного поведения на уголовную ответственность / Л.А. Андреева, П.Ю. Константинов. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – 210 с.
8. *Богомолов С.Н.* О внутриличностных детерминантах криминальной агрессии / С.Н. Богомолов // Насилие, агрессия, жестокость. Криминально-психологическое исследование. М., 1989. – С. 77–78.
9. *Холличер В.* Человек и агрессия / В. Холличер. – М., 1975. – 138 с.
10. *Дубинин Н.П., Карпец И.И., Кудрявцев В.Н.* Генетика, поведение, ответственность / Н.П. Дубинин, И.И. Карпец, В.Н. Кудрявцев. – М.: 1989. – 351 с.

11. *Кудрявцев В.Н.* Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования / В.Н. Кудрявцев. – М., 1998. – 216 с.
12. *Барановский Н.А.* Потребности и мотивы агрессивного преступного поведения / Н.А. Барановский // Проблемы правосудия и уголовного права. – М., 1978. – С. 170–172.
13. *Климова С.Г.* Нормы повседневного общения и криминализация общества / С.Г. Климова // Актуальные проблемы девиантного поведения. – М., 1995. – С. 71–73.
14. *Волошина Л.А.* Генезис агрессивно-насильственных преступлений / Л.А. Волошина // Насилие, агрессия, жестокость. Криминально-психологическое исследование. – М., 1990. – С. 15–40.
15. *Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А.* Энциклопедический словарь / Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – СПб, 1895. – Т. 24. – 474 с.
16. *Рапинов А.Р., Ситковская О.Д.* Насилие, агрессия, жестокость как объекты криминально-психологического исследования / А.Р. Рапинов, О.Д. Ситковская // Насилие, агрессия, жестокость. Криминально-психологическое исследование. – М.: Всесоюзный НИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1990. – С. 4–15.
17. *Рассейкин Д.П.* Расследование преступлений против жизни / Д.П. Рассейкин. – Саратов, 1965. – 186 с.
18. *Бородин С.В.* Квалификация убийства по действующему законодательству / С.В. Бородин. – М.: Юрид. лит., 1966. – 252 с.
19. *Рапинов А.Р., Михайлова О.Ю.* Жестокость как правовая и нравственно-психологическая проблема / А.Р. Рапинов, О.Ю. Михайлова // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып. 42. – М.: Юрид. лит., 1985. – С. 8–17.
20. *Самолок И.Д.* Особая жестокость как элемент состава преступления / И.Д. Самолок // Проблемы искоренения преступности в период строительства коммунизма. Ученые записки. – Т. 30. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного университета, 1969. – С. 27–36.
21. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1995. – №1. – 304 с.
22. *Даль Владимир.* Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 Т. – М.: Рус. яз., 1999. – Т. 4. – 779 с.
23. *Михайлова О.Ю.* Проблема жестокости в криминальной психологии (природа и феноменология): Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06 / Академия МВД СССР. – М., 1986. – 20 с.
24. *Мак-Йорк Дж.* и др. Лечение психических заболеваний малолетних преступников, совершивших насильственные преступления: оценка необходимости / Дж. Мак-Йорк // Сб. реф. зарубеж. публ. – М., 1981. – № 66. – Реф. № 37. – С. 24–25.
25. Обобщение практики Киевского городского суда за 1989–1990 гг. по убийствам с отягчающими обстоятельствами.
26. *Ениколопов С.Н.* К проблеме диагностики агрессивности / С.Н. Ениколопов // Преподавание юридической психологии и ее практическое применение в свете решений 27 съезда КПСС. Тезисы докладов и сообщений межвузовской научно-практической конференции. – Тарту, 1986. – Ч. 1. – С. 119–121.
27. *Гаврилова Т.П.* Эмпатия и ее особенности у детей младшего и среднего школьного возраста: Автореф. дисс. ... канд. психологич. наук. – М., 1977. – 20 с.
28. *Басина Е.З.* Идентификация и ее роль в формировании «просоциальной» личности / Е.З. Басина // Личность в системе общественных отношений. Тезисы

научных сообщений психологов к 6 Всесоюзному съезду Общества психологов СССР. – М., 1983. – Ч. 2. – С. 266–267.

29. *Аликина Н.В.* О зависимости между способностью к сопереживанию и выбором форм поведения в конфликтных ситуациях / Н.В. Аликина // Личность в системе общественных отношений. Тезисы научных сообщений психологов к 6 Всесоюзному съезду Общества психологов СССР. – М., 1983. – Ч. 2. – С. 261–262.

30. *Даль Владимир.* Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль: В 4 т. – М.: Рус. яз., 1999. – Т. 4. – 779 с.

31. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Ожегов С.И. // Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю.Шведовой. – 19-е изд., испр. – М.: Рус.яз., 1987. – 750 с.

32. *Александрова З.Е.* Словарь синонимов русского языка. Около 9000 синонимических рядов / З.Е. Александрова // Под ред. Л.А.Чешко. – Изд. 5-е, стереотипное. – М.: Рус. яз., 1986. – 600 с.

33. Психологічний словник / За ред. В.І. Войтка. – К.: Вища школа, 1982. – 218 с.

34. Русско-украинский словарь. – К.: Наукова думка, 1968. – Т. 2. – 756 с.

35. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль: В 4 т. Т. 2. М., 1979. – 928 с.

36. Новий тлумачний словник української мови: 42000 слів. – В 4 т. – К.: Вид-во «Аконіт», 1999. – Т. 3. – 968 с.

37. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1993. – №4. – 304 с.

38. Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам. Труд И.И.Срезневского. Издание отделения русского языка и словесности императорской академии наук. – Т. 1. – СПб: Типография императорской академии наук. Вас. Остр., 9 л., №12, 1893. – 1460 с.

39. *Авдеев М.И.* Преступления против личности и уголовно-правовая терминология / М.И. Авдеев // Правоведение. – № 2. – 1979. – С. 89–93.

40. Большая медицинская энциклопедия. – М., 1958. – Т. 4. – 1183 с.

41. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень // Затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6. Зареєстровані у Міністерстві юстиції України 26.07.1995 за № 255/791.

42. Советский энциклопедический словарь / Под ред. А.М. Прохорова. – Изд. 4, испр. и доп. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 1600 с.

43. *Загородников Н.И.* Преступления против здоровья / Н.И. Загородников. – М.: Юрид. лит., 1969. – 168с.

44. *Ильдимиров Н.М.* Понятие истязания по советскому уголовному праву / Н.М. Ильдимиров // Проблемы борьбы с преступностью. – Омск, 1977. – С. 91–102.

45. *Зыков В.* Особая жестокость как обстоятельство, квалифицирующее убийство / В. Зыков // Советская юстиция. – №6. – 1969. – С. 15–17.

46. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Издание 1885 // Свод законов Российской Империи. Т.15. – СПб., 1916. – 556 с.

47. *Волков Н.Т.* Новое уголовное уложение (издание 1903 г.) с Сенатским решениями, разъяснениями и указателями / Н.Т. Волков. – Полтава, 1903. – 456 с.

48. *Ивановский Н.П.* Разделение несмертных повреждений по ныне действующему Уложению о наказаниях /Ивановский Н.П. – СПб., 1905. – 189 с.

49. Закони України. Міжнародні договори України. – К.: Верховна Рада України, інститут законодавства, 1998. – Т. 14. – 808 с.
50. Энциклопедический словарь / Под ред. Б.А. Введенского. – М.: Большая советская энциклопедия, 1953. – Т. 3. – 548 с.
51. *Доронин Г.Н.* О понятии жестокости в уголовном праве / Г.Н. Доронин // Актуальные вопросы правоведения. – Вып. 11. – Томск: Изд-во Томского университета, 1978. – С. 71–77.
52. *Табанов М.Р.* Убийства, совершаемые с особой жестокостью: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 1993. – 26 с.
53. *Антонян Ю.* Понятие особой жестокости и преступления с особой жестокостью / Ю. Антонян // Социалистическая законность. – 1990. – №6. – С. 53–55.
54. Преступления, совершаемые с особой жестокостью (научный обзор результатов исследования) / НИЛ Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф.З. Дзержинского. – К., 1989. – 36 с.
55. *Аниязц М.К.* Ответственность за преступления против жизни по действующему законодательству союзных республик / М.К. Аниязц. – М.: Юрид. лит., 1964. – 212 с.
56. *Тацкий В.Я.* Понятие особой жестокости как квалифицирующего признака убийства / В.Я. Тацкий // Вопросы государства и права. – Вып. 2. – М.: Юрид. лит., 1974. – С. 297–306.
57. *Ковалев М.И.* Объективная сторона преступления / М.И. Ковалев // Советское уголовное право: Часть Общая. – М.: Юрид. лит., 1977. – С. 144–167.
58. *Зуйков Г.Г.* К вопросу об уголовно-правовом понятии и значении способа совершения преступления / Г.Г. Зуйков // Труды ВШ МВД СССР. – М., 1969. – Вып. 24. – С. 24–45.
59. *Панов Н.И.* Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н.И. Панов. – Х.: Вища школа, 1982. – 161 с.
60. *Фролов Е.А., Питецкий В.В.* Гарантии законности и оценочные понятия в уголовном праве / Е.А. Фролов, В.В. Питецкий // Советское государство и право. – 1979. – №6. – С. 87–89.
61. *Ратинов А.Р.* Личность преступника и проблема ценности / А.Р. Ратинов // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1979. – Вып. 29. – С. 28–35.
62. *Дурманов Н.Д.* Понятие преступления / Н.Д. Дурманов. – М.: Изд-во АН СССР, 1948. – 316 с.
63. *Пионтковский А.А.* Курс советского уголовного права / А.А. Пионтковский. – М.: Наука, 1970. – Т. 2. – 516 с.
64. Советское уголовное право: Часть Общая. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 367 с.
65. Советское уголовное право: Общая часть. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 517 с.
66. *Никифоров Б.С.* Об умысле по действующему законодательству / Б.С. Никифоров // Сов. государство и право. – 1965. – №6. – С. 26–28.
67. Курс советского уголовного права. Часть Общая. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – Т. 1. – 646 с.
68. Курс советского уголовного права. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1981. – Т. 5. – 345 с.
69. *Трайнин А.Н.* Учение о составе преступления / А.Н.Трайнин. – М.: Юриздат, 1946. – 60 с.
70. *Никифоров Б.С.* Объект преступления по советскому уголовному праву / Б.С. Никифоров. – М.: Госюриздат, 1960. – 232 с.
71. *Загородников Н.И.* Преступления против жизни по советскому уголовному праву / Н.И. Загородников. – М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1961. – 280 с.

72. *Ашитов З.О.* Квалификация некоторых тяжких преступлений против жизни и здоровья граждан (по УК Казахской ССР) / З.О. Ашитов: Учебное пособие. – Караганда, 1978. – 68 с.

73. *Питерцев С.* Оценка множественности ранений в посягательствах на жизнь / С. Питерцев // Советская юстиция. – 1973. – №19. – С. 18–19.

74. *Антонян Ю.М.* Преступления, совершаемые с особой жестокостью / Ю.М. Антонян // Государство и право. – 1992. – № 9. – С. 62–70.

75. *Кузнецов А.А.* Криминологическое изучение лиц, совершающих преступления с особой жестокостью / А.А. Кузнецов // Проблемы борьбы с преступностью. (Материалы 6 конференции аспирантов и соискателей). – М.: Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1976. – С. 15–17.

76. *Наумов А.В.* Мотивы убийств. Учебное пособие / Наумов А.В. // Под ред. Огурцова НА. – Волгоград, 1969. – 136 с.

77. *Брайнин Я.М.* Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве / Я.М. Брайнин. – М.: Госюриздат, 1963. – 275 с.

78. Советское уголовное право. Часть Особенная. / Под ред. В.Д.Меньшагина, Н.Д.Дурманова, Г.А.Кригера. – М., 1964. – 464 с.

79. Уголовное право. Часть Особенная. / Под ред. Б.В. Здравомыслова и др. – М.: Юрид. лит., 1966. – 464 с.

80. International Symposium on Trends and Perspectives in Development Science and Technology and their Impact on the Solution of Contemporary Global Problems // Report 7, USSR. – Tallin, 1979. – Jan. 8-12. – P. 1–4.

81. Diario Oficial de 27 de enero de 1984. – P. 80–101.

82. *Jozeph Raz.* Concept of a Legal System / Raz Jozeph. – Oxford, 1970. – 70 p.

83. *Kiss A.* Survey of Current Developments in International Environmental Law / A. Kiss. – Morges, 1976. – 49 p.

84. Lehrbuch des Strafrechts der Deutschen Demokratischen Republik. Allgemeine Teil. – Berline, 1957. – 312 s.

REFERENCES

1. *Antonjan Ju.M.* Obschij ocherk o prestupnom nasilii / Ju.M. Antonjan // Chelovek protiv cheloveka. Prestupnoe nasilie / Pod obshej red. Ju.M. Antonjana, S.F. Miljukova. SPb., 1994. – S. 10–14.

2. *Hekhauzen H.* Motivacii i dejatel'nost' / H. Hekhauzen. – М., 1986. – Т. 1. – С. 365–367.

3. *Antonjan Ju.M., Gul'dan V.V.* Kriminal'naja patopsihologija. – М., 1991. – 248 s.

4. *Mihajlova O.Ju.* Izuchenie psihologicheskikh motivov prestuplenij, sovershennyh s osoboj zhestokost'ju / O.Ju. Mihajlova // Juridicheskaja psihologija. Tezisy nauchnyh soobshhenij sovetskikh psihologov k 6 Vsesojuznomu s'ezdu Obshestva psihologov SSSR. – М., 1983. – С. 53–55.

5. Slovar' russkogo jazyka. / Pod red. A.P. Evgen'evoj. – М.: Izd-vo inostrannyh i nacional'nyh slovarej, 1957. – Т. 1. – 964 s.

6. Slovar' russkogo jazyka. – Izd. 2, ispr. i dop. – М.: Rus.jaz., 1984. – Т. 1. – 2008 s.

7. *Andreeva L.A., Konstantinov P.Ju.* Vlijanie zhestosoksti prestupnogo povedenija na ugovolnuju otvetstvennost' / L.A. Andreeva, P.Ju. Konstantinov. – SPb.: Izd-vo «Juridicheskij centr Press», 2002 – 210 s.

8. *Bogomolov S.N.* O vnutrichnostnyh determinantah kriminal'noj agressii / S.N. Bogomolov // Nasilie, agressija, zhestokost'. Kriminal'no-psihologicheskoe issledovanie. M., 1989. – S. 77–78.

9. *Hollicher V.* Chelovek i agressija / V. Hollicher. – M., 1975. – 138 s.

10. *Dubinina N.P., Karpec I.I., Kudrjavcev V.N.* Genetika, povedenie, otvetstvennost' / N.P. Dubinina, I.I. Karpec, V.N. Kudrjavcev. – M.: 1989. – 351 s.

11. *Kudrjavcev V.N.* Genezis prestuplenija. Opyt kriminologicheskogo modelirovanija / V.N. Kudrjavcev. – M., 1998. – 216 s.

12. *Baranovskij N.A.* Potrebnosti i motivy aggressivnogo prestupnogo povedenija / N.A. Baranovskij // Problemy pravosudija i ugovolnogo prava. – M., 1978. – S. 170–172.

13. *Klimova S.G.* Normy povsednevnogo obshhenija i kriminalizacija obshhestva / S.G. Klimova // Aktual'nye problemy deviantnogo povedenija. – M., 1995. – S. 71–73.

14. *Voloshina L.A.* Genezis agressivno-nasil'stvennyh prestuplenij / L.A. Voloshina // Nasilie, agressija, zhestokost'. Kriminal'no-psihologicheskoe issledovanie. – M., 1990. – S. 15–40.

15. *Brokgauz F.A., Efron I.A.* Jenciklopedicheskij slovar' / F.A. Brokgauz, I.A. Efron. – SPb, 1895. – T. 24. – 474 s.

16. *Ratinov A.R., Sitkovskaja O.D.* Nasilie, agressija, zhestokost' kak ob'ekty kriminal'no-psihologicheskogo issledovanija / A.R. Ratinov, O.D. Sitkovskaja // Nasilie, agressija, zhestokost'. Kriminal'no-psihologicheskoe issledovanie. – M.: Vsesojuznyj NII problem ukrepljenja zakonnosti j pravoporjadka, 1990. – S. 4–15.

17. *Rassejkin D.P.* Rassledovanie prestuplenij protiv zhizni / D.P. Rassejkin. – Saratov, 1965. – 186 s.

18. *Borodin S.V.* Kvalifikacija ubijstva po dejstvujushhemu zakonodatel'stvu / S.V. Borodin. – M.: Jurid. lit., 1966. – 252 s.

19. *Ratinov A.R., Mihajlova O.Ju.* Zhestokost' kak pravovaja i npravstvenno-psihologicheskaja problema / A.R. Ratinov, O.Ju. Mihajlova // Voprosy bor'by s prestupnost'ju. – Vyp. 42. – M.: Jurid. lit., 1985. – S. 8–17.

20. *Samoljuk I.D.* Osobaja zhestokost' kak jelement sostava prestuplenija / I.D. Samoljuk // Problemy iskorenenija prestupnosti v period stroitel'stva kommunizma. Uchenye zapiski. – T. 30. – Vladivostok: Izd-vo Dal'nevostochnogo universiteta, 1969. – S. 27–36.

21. Bjuleten' zakonodavstva i juridichnoï praktiki Ukraïni. – 1995. – №1. – 304 s.

22. *Dal' Vladimir.* Tolkovyj slovar' zhivogo velikoruskogo jazyka: V 4 T. – M.: Rus. jaz., 1999. – T. 4. – 779 s.

23. *Mihajlova O. Ju.* Problema zhestokosti v kriminal'noj psihologii (priroda i fenomenologija): Avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk: 19.00.06 / Akademija MVD SSSR. – M., 1986. – 20 s.

24. *Mak-Jork Dzh.* i dr. Lechenie psihicheskikh zabolevanij maloletnih prestupnikov, sovershivshih nasil'stvennyye prestuplenija: ocenka neobходимosti / Dzh. Mak-Jork // Sb. ref. zarubezh. publ. – M., 1981. – №66. – Ref. №37. – S. 24-25.

25. Obobshhenie praktiki Kievskogo gorodskogo suda za 1989–1990 gg. po ubijstvam s otjagchajushhimi obstojatel'stvami.

26. *Enikolopov S.N.* K probleme diagnostiki agressivnosti / S.N. Enikolopov // Prepodavanie juridicheskoy psihologii i ee prakticheskoe primenenie v svete reshenij 27 s'ezda KPSS. Tezisy dokladov i soobshhenij mezhvuzovskoj nauchno-prakticheskoy konferencii. – Tartu, 1986. – Ch. 1. – S. 119–121.

27. *Gavrilova T.P.* Jempatija i ee osobennosti u detej mladshego j srednego shkol'nogo vozrasta: Avtoref. diss... kand. psihologich. nauk. – M., 1977. – 20 s.

28. *Basina E.Z.* Identifikacija i ee rol' v formirovanii «prosocial'noj» lichnosti / E.Z. Basina // Lichnost' v sisteme obshhestvennyh otnoshenij. Tezisy nauchnyh soobshhenij psihologov k 6 Vsesojuznomu s'ezdu Obshhestva psihologov SSSR. – M., 1983. – Ch. 2. – S. 266–267.

29. *Alikina N.V.* O zavisimosti mezhdju sposobnost'ju k soperezhivaniju i viborom form povedenija v konfliktnyh situacijah / N.V. Alikina // Lichnost' v sisteme obshhestvennyh otnoshenij. Tezisy nauchnyh soobshhenij psihologov k 6 Vsesojuznomu s'ezdu Obshhestva psihologov SSSR. – M., 1983. – Ch. 2. – S. 261–262.

30. *Dal' Vladimir.* Tolkovyj slovar' zhivogo velikorusskogo jazyka / V. Dal': V 4 T. – M.: Rus. jaz., 1999. – T 4. – 779 s.

31. *Ozhegov S.I.* Slovar' russkogo jazyka: Ok. 57000 slov / Ozhegov S.I. // Pod red. chl.-korr. AN SSSR N.Ju.Shvedovoj. – 19-e izd., ispr. – M.: Rus.jaz., 1987. – 750 s.

32. *Aleksandrova Z.E.* Slovar' sinonimov russkogo jazyka. Okolo 9000 sinonimicheskikh rjadov / Z.E. Aleksandrova // Pod red. L.A.Cheshko. – Izd. 5-e, stereotipnoe. – M.: Rus. jaz., 1986. – 600 s.

33. *Psyhholohichnyi slovnyk* / Za red. V.I. Voitka. – K.: Vyshcha shkola, 1982. – 218 s.

34. *Russko-ukrainskij slovar'.* – K.: Naukova dumka, 1968. – T. 2. – 756 s.

35. *Dal' V.* Tolkovyj slovar' zhivogo velikorusskogo jazyka / V. Dal': V 4 t. T. 2. M., 1979. – 928 s.

36. *Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy: 42000 sliv.* – V 4 T. – K.: Vyd-vo «Akonit», 1999. – T. 3. – 968 s.

37. *Biuletен zakonodavstva i yurydychnoi praktyky Ukrainy.* – 1993. – №4. – 304 s.

38. *Materialy dlja slovarja drevne-russkogo jazyka po pis'mennym pamjatnikam.* Trud I.I.Sreznevskago. Izdanie otdelenija russkogo jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademii nauk. – T. 1. – SPb: Tipografija imperatorskoj akademii nauk. Vas. Ostr., 9 l., №12, 1893. – 1460 s.

39. *Avdeev M.I.* Prestuplenija protiv lichnosti i ugovolno-pravovaja terminologija / M.I. Avdeev // Pravovedenie. – №2. – 1979. – S. 89–93.

40. *Bol'shaja medicinskaja jenciklopedija.* – M., 1958. – T. 4. – 1183 s.

41. Pravyla sudovo-medychnoho vyznachennia stupenia tiazhkosti tilesnykh ushkodzhen // Zatverdzeni nakazom Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 17.01.1995 r. №6. Zareiestrovani u Ministerstvi yustytzii Ukrainy 26.07.1995 r. za №255/791.
42. Sovetskij jenciklopedicheskij slovar'./ Pod red. A.M. Prohorova. – Izd. 4, ispr. i dop. – M.: Sovetskaja jenciklopedija, 1990. – 1600 s.
43. *Zagorodnikov N.I.* Prestuplenija protiv zdorov'ja / N.I. Zagorodnikov. – M.: Jurid. lit., 1969. – 168s.
44. *Il'dimirov N.M.* Ponjatie istjazanija po sovetkomu ugolovnomu pravu / N.M. Il'dimirov // Problemy bor'by s prestupnost'ju. – Omok, 1977. – S. 91–102.
45. *Zykov V.* Osobaja zhestokost' kak obstojatel'stvo, kvalificirujushhee ubijstvo / V. Zykov // Sovetskaja justicija. – №6. – 1969. – S. 15–17.
46. Ulozhenie o nakazaniyah ugolovnyh i ispravitel'nyh. Izdanie 1885 // Svod zakonov Rosijskoj Imperii. T.15. – SPb., 1916. – 556 s.
47. *Volkov N.T.* Novoe ugolovnoe ulozhenie (izdanie 1903 g.) s Senatskim reshenijami, razjasnenijami i ukazateljami / N.T. Volkov. – Poltava, 1903. – 456 s.
48. *Ivanovskij N.P.* Razdelenie nesmertnyh povrezhdenij po nyne dejstvujushhemu Ulozheniju o nakazanih /Ivanovskij N.P. – SPb.,1905. – 189 s.
49. Zakony Ukrainy. Mizhnarodni dohovory Ukrainy. – K.: Verkhovna Rada Ukrainy, instytut zakonodavstva, 1998. – T. 14. – 808 s.
50. Jenciklopedicheskij slovar'./ Pod red. B.A. Vvedenskogo. – M.: Bol'shaja sovetkaja znciklopedija, 1953. – T. 3. – 548 s.
51. *Doronin G.N.* O ponjatii zhestokosti v ugolovnom prave / G.N. Doronin // Aktual'nye voprosy pravovedenija. – V'sh. 11. – Tomsk: Izd-vo Tomskogo universiteta, 1978. – S. 71–77.
52. *Tabanov M.R.* Ubijstva, sovershaemye s osoboj zhestokost'ju: Avtoref. diss... kand. jurid. nauk. – M., 1993. – 26 s.
53. *Antonjan Ju.* Ponjatie osoboj zhestokosti i prestuplenija s osoboj zhestokost'ju / Ju. Antonjan // Socialisticheskaja zakonnost'. – 1990. – № 6. – S. 53–55.
54. Prestuplenija, sovershaemye s osoboj zhestokost'ju (nauchnyj obzor rezul'tatov issledovanija) / NIL Kievskoj vysshej shkoly MVD SSSR im. F.Z. Dzerzhinskogo. – K., 1989. – 36 s.
55. *Anijanc M.K.* Otvetstvennost' za prestuplenija protiv zhizni po dejstvujushhemu zakonodatel'stvu sojuznih respublik / M.K. Anijanc. – M.: Jurid. lit., 1964. – 212 s.
56. *Tacij V.Ja.* Ponjatie osoboj zhestokosti kak kvalificirujushhego priznaka ubivstva / V.Ja. Tacij // Voprosy gosudarstva i prava. – V'sh. 2. – M.: Jurid. lit., 1974. – S. 297–306.
57. *Kovalev M.I.* Ob'ektivnaja storona prestuplenija / M.I. Kovalev // Sovetskoe ugolovnoe pravo: Chast' Obshhaja. – M.: Jurid. lit., 1977. – S. 144–167.
58. *Zujkov G.G.* K voprosu ob ugolovno-pravovom ponjatij j znachenij sposoba sovershenija prestuplenija / G.G. Zujkov // Trudy VSh MVD SSSR. – M., 1969. – V'sh. 24. –S. 24–45.

59. *Panov N.I.* Sposob sovershenija prestuplenija i ugovornaja otvetstvennost' / N.I. Panov. – H.: Vishha shkola, 1982. – 161 s.

60. *Frolov E.A., Piteckij V.V.* Garantii zakonnosti i ocenochnye ponjatija v ugovornom prave / E.A. Frolov, V.V. Piteckij // Sovetskoe gosudarstvo i pravo. – 1979. – №6. – S. 87–89.

61. *Ratinov A.R.* Lichnost' prestupnika i problema cennosti / A.R. Ratinov // Voprosy bor'by s prestupnost'ju. – M., 1979. – Vysh. 29. – S. 28–35.

62. *Durmanov N.D.* Ponjatie prestuplenija / N.D. Durmanov. – M.: Izd-vo AN SSSR, 1948. – 316 s.

63. *Piontkovskij A.A.* Kurs sovetskogo ugovornogo prava / A.A. Piontkovskij. – M.: Nauka, 1970. – T. 2. – 516 s.

64. Sovetskoe ugovornoe pravo: Chast' Obshhaja. – M.: Izd-vo MGU, 1988. – 367 s.

65. Sovetskoe ugovornoe pravo: Obshhaja chast'. – M.: Izd-vo MGU, 1981. – 517 s.

66. *Nikiforov B.S.* Ob umysle po dejstvujushhemu zakonodatel'stvu / B.S. Nikiforov // Sov. gosudarstvo i pravo. – 1965. – №6. – S. 26–28.

67. Kurs sovetskogo ugovornogo prava. Chast' Obshhaja. – L.: Izd-vo LGU, 1968. – T.1. – 646 s.

68. Kurs sovetskogo ugovornogo prava. – L.: Izd-vo LGU, 1981. – T. 5. – 345 s.

69. *Trajnin A.N.* Uchenie o sostave prestuplenija / A.N. Trajnin. – Jurizdat, 1946. – 60 s.

70. *Nikiforov B.S.* Ob'ekt prestuplenija po sovetskomu ugovornomu pravu / B.S. Nikiforov. – M.: Gosjurizdat, 1960. – 232 s.

71. *Zagorodnikov N.I.* Prestuplenija protiv zhizni po sovetskomu ugovornomu pravu / N.I. Zagorodnikov. – M.: Gos. izd-vo jurid. lit-ry, 1961. – 280 s.

72. *Ashitov Z.O.* Kvalifikacija nekotoryh tjazhkih prestuplenij protiv zhizni i zdorov'ja grazhdan (po UK Kazahskoj SSR) / Z.O. Ashitov: Uchebnoe posobie. – Karaganda, 1978. – 68 s.

73. *Pitercev S.* Ocenka mnozhestvennosti ranenij v posjagatel'stvah na zhizn' / S. Pitercev // Sovetskaja justicija. – 1973. – №19. – S. 18–19.

74. *Antonjan Ju.M.* Prestuplenija, sovershaemye s osoboj zhestokost'ju / Ju.M. Antonjan // Gosudarstvo i pravo. – 1992. – №9. – S. 62–70.

75. *Kuznecov A.A.* Kriminologicheskoe izuchenie lic, sovershajushhih prestuplenija s osoboj zhestokost'ju / A.A. Kuznecov // Problemy bor'by s prestupnost'ju. (Materialy 6 konferencii aspirantov i soiskatelej). – M.: Vsesojuznij institut po izucheniju prichin i razrabotke mer preduprezhdenija prestupnosti, 1976. – S. 15–17.

76. *Naumov A.V.* Motivyi ubijstv. Uchebnoe posobie / Naumov A.V. // Pod red. Ogurcova NA. – Volgograd, 1969. – 136 s.

77. *Brajnin Ja.M.* Ugolovnaja otvetstvennost' i ee osnovanie v sovetskom ugovornom prave / Ja.M. Brajnin. – M.: Gosjurizdat, 1963. – 275 s.

78. Sovetskoe ugovornoe pravo. Chast' Osobennaja. / Pod red. V.D. Men'shagina, N.D. Durmanova, G.A. Krigera. – M., 1964. – 464 s.

79. Uголовное право. Chast' Osobennaja. / Pod red. B.V.Zdravomyslova i dr. — M.: Jurid. lit., 1966. — 464 s.

80. International Symposium on Trends and Perspectives in Development Science and Technology and their Impact on the Solution of Contemporary Global Problems // Report 7, USSR. — Tallin, 1979. — Jan. 8–12. — P. 1–4.

81. Diario Oficial de 27 de enero de 1984. — P. 80–101.

82. Jozeph Raz. Concept of a Legal System / Raz Jozeph. — Oxford, 1970. — 70 p.

83. Kiss A. Survey of Current Developments in International Environmental Law / A. Kiss. — Morges. 1976. — 49 p.

84. Lehrbuch des Strafrechts der Deutschen Demohratischen Republik. Allgemeine Tell. — Berline, 1957. — 312 s.

Матвійчук В.К. Поняття і суспільна небезпечність вчинення злочину способом особливо жорстокого поводження

У статті з'ясовується поняття та суспільна небезпечність вчинення злочину способом особливо жорстокого поводження. Також доводиться важливість з'ясування цього поняття для теорії кримінального права і правозастосовної діяльності правоохоронних органів та суду. Крім того, окреслена проблема викликає інтерес до подальшого дослідження цього напрямку в кримінальному праві.

Ключові слова: злочин, агресивність, жорстокість, особлива жорстокість, катування, тортури, садизм.

Матвійчук В.К. Понятие и общественная опасность совершения преступления способом особенно жестокого обращения

В статье выясняется понятие и общественная опасность совершения преступления способом особенно жестокого обращения. Также доказывается важность выяснения этого понятия для теории уголовного права и правоприменительной деятельности правоохранительных органов и суда. Кроме того, указанная проблема вызывает интерес к дальнейшему исследованию этого направления в уголовном праве.

Ключевые слова: преступление, агрессивность, жестокость, особая жестокость, пытки, садизм.

Matviychuk V. The Idea and Social Danger of Committing a Crime in a Manner of Extremely Brutal Treatment

In this article the idea and social danger of committing a crime in a manner of extremely brutal treatment are researched. The importance of defining the meaning of these ideas for criminal law theory and law-enforcement activity of police authorities and courts is proved. Vectors for further research are settled.

Keywords: Crime; Aggressiveness; Brutality; Extreme Brutality; Tortures; Sadis

Стаття надійшла до редакції 26.07.2016